هادی آطلاسف.

سیون-بیکه

ایکنچی باصماسی.

ناشری:
«معارف» کتبخانه‌سی
قازانده.

قازان «معارف» مطبعه‌سی.

Изданіе Т-ва „МААРИФЪ". Казань.

I

سیون - بیكه

بو خاتون، نوغای میرزاسی یوسفنڭ قزی بولوب، یوسف - موسی اوغلیدر (۱). آنڭ اسمی روزنامه‌لرده تورلیچه یازلوب، آنی قایسی‌لری «سیون - بیك» (۲) قایسی‌لری «سومبیك» (۳) قایسی‌لری «سامبیك» (۴) قایسی‌لری «سوموبیك» (۵) قایسی‌لری ایسه «سیون - بوق» (۶) دیوب یورته‌لر. بزنڭ بلوچه آنڭ چن اسمی «سیون - بیكه» بولوب، قالغانلری شونلاردن بوزولغان بولورغه کیره‌ك. «سیون - بیكه» سوزی «سیون» ایله «بیكه» سوزلرندن اویوشدرولغان بولوب، آنلرنڭ برنچیسی «سیونمك» مصدرندن بویروق. ایكنچیسی ایسه ایركه قز، بك خاتونی معنالرنده بولغان «بیكه» سوزیدر. نوغای ایللری آراسنده سیون - بك آتالغان کشیلرده بار ایدی.

«بك» سوزی بورونغی تورکچه‌ده بیوك، توره، باشلق معنالرنده بولوب (۷)، آنڭ ایله تورك ایللرینڭ اولوغلری، «بیكه» سوزی ایله آنلرنڭ قز - خاتونلری آتالالر ایدی. تورکی سوزلرده ایرلك - خاتونلق بولماسده «بیكه» سوزی «بك» سوزینڭ مؤنثی حکمنده ایدی. تورك باشلقلرینڭ کچکنه‌لری «بك» اسمی ایله یورتولوب، بکلرنڭ اولوغراقلری «بکلر بکی» دیو آتالادر

---

۱) مستفاد الاخبار ج. ۱. ص. ۱۳۰

۲) Никон. л. т. 5. стр. 168, 184. Цар. кн. стр. 469, 482.

۳) Истор. о взят. Казан. гл. гл. 34, 35.

۴) Истор. о Казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 69.

۵) Истор. о Казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 320, 393.

۶) Кн. степенная т. 2. стр. 641.

۷) رحلة ابن بطوطة ج. ۱. ص. ۲۵۷. وفیات الاعیان ج. ۲. ص. ٤٤

ایدی(۱). مونه شونلرنك قز-خاتونلری بارسنده «بیکه» ایدی ایۋان،
اوزبکنك نوغای میرزالرینه یازغان یارلیقلرنده، «سیون-بیکه»نی «سیونبیك»
Сююнбекъ دیو آتاب یوریته‌در(۲). نوغای میرزالرندن دین احمدنك
بر قزی هم «سیون-بیك» اسمنده ایدی(۳) اول اوزبیك ایۋانغه یازغان
یارلیغنده: «مینم اون دورت قزم بار: طورسن لال طوتای، آلاطق طوتای،
طوغای طوتای، بولوم طوتای، دیوای طوتای، قاسیم طوتای، ایسن طوتای،
شوکور طوتای، قوتلو طوتای، قاتلی بیك طوتای، سیون بیك طوتای. مینم
دورت خاتونم بار. طورسی: خانزادا خانم، خانذای خانم، نیزك خانم همده
اورمعه میرزانك آناسی بولغان مالقه-اوروول دیوب یازادر. بو روشی
نوکلرده خاتون-قز اسملرینه آزاقینه بیك سوزینی قوشدروب قوشو
عادت بولدیغی کبی بیکه سوزینی ده قوشو عادت ایدی. نوغای میرزالری
ایله ایۋان آراسنده یازولغان یارلیقلرغه قاراغنده سیون-بیکه‌نك اسمی
سیون-بیك بولوب بلغی آچق آڭلاشلسه‌ده، تلده یورگان سوزلرگه قاراب
بز آنك اسمی سیون-بیکه بولوچیلغه اوغانا توشه‌ك.

آنك چن اسمی «سیون» بولوب، «بیکه» سوزینك صوڭندن نغنه
قوشولغان بولوویه ممکن‌در. سیون-بیکه چیکدن طیش ماطور، هم صیوکوملی
وشونك ایله برابر بیك عقللی بر قز ایدی(۳). نوغای قزلری آراسنده سیون
بیکه‌گه اوخشاغان قز بولمادیغی کبی، قزان هم روس یورتلرنده‌ده آڭا
تیڭداش بولورلق قز یوق ایدی. اول، کون باغینك ایرکن جایلاولری
یله آنك ملایم هواسنده تربیه‌لنوب اوسکان وشونك ایله برابر طوغمش‌دن
ماتور بولغانلغی ارچون، دنیانك برنچی صیوکوملیسی ایدی. سیون-بیکه
اوسوب یتدی. آنی کاوگه بیرور وقتلر یاقینلاشدی. یازیم(۵) آنی قزان
خانی جان علی‌گه یاقشلادی،

---

۱) Крымс. ханст. т. 1. стр. 93.

۲) Продолж. древ. росс· вивлiоѳ. т. 8. стр. 310—311, 334. т. 9 стр. 13, 14.

۳) Проддлж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 217.

٤) Истор. о Казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 343.

۵) یازیم: سرنوشت، خطازلی، روزی، مقدر = تقدیر، لغت چغتای ص. ۲۹۳.

II

سیون-بیکه‌نڭ جان علی خانغه کیاوگه کیتووی.

١٥٣٢ نچی یلنڭ جاینده، قزانلیلر، صفا گرای خاننی قزان خانلغندن قاولاب، آنڭ اورنینه جان علی‌نی خان ایتوب آلغانلار ایدی. جان علی خان ١٥٣٢ نچی یلنڭ ٢٩ نچی ایيوننده‌ن باشلاب قزانده خانلق ایته باشلادی(١). جان علی یاشدن قاراغانده قزان خانی بولوب یوروسه‌ده، چنلابده اول ایرکلی خان توگل ایدی. اول، اوزلگندن اش ایشلی آلمایچه، خانلق ایشلرینڭ کوبسینی ۋاسیلی‌نڭ بویروغی بوینچه یورته‌در ایدی. ١٥٣٣ نچی یلده جان علی خان سیون-بیکه‌نی اوزینه خاتونلقغه آلورغه اویلادی. آنی اوزبگنه باشقه‌ره آلاچق بولماغانغه کوره، ۋاسیلی‌گه ایلچیلر یباروب، آنلاردن، سیون-بیکه‌نی آلورغه ایرک قویووینی اوتنورگه بولدی. شول یلنڭ جاینده، قزاندن آپای، قادیش، قولوغ-بولات، یه‌وده‌ک اسملی ایلچیلر ماسقاوغه کیتدیلر. بولار جان علی خانغه سیون-بیکه‌نی خاتونلقغه آلورغه ۋاسیلی‌دن رخصت صورارغه بارالار ایدی. ایيون‌نڭ ٦ نچی کوننده، ایلچیلر ماسقاوغه یتدیلر. بتون قزان یورتی اسمندن ۋاسیلی‌گه باش اوروب، جان علی خانغه سیون-بیکه‌نی آلورغه ایرک قویووینی اوتندیلر. قزانلیلر ایله نوغایلارنڭ قدا بولوشوب یاقینلاشولاری روس کنازلاری اوچون کیره‌کلی توگل ایدی ایسه‌ده، ۋاسیلی، جان علی خانغه سیون-بیکه‌نی آلورغه ایرک بیردی(٢). یورتنی چاقلاردن بیرلی اوز آرا اوروشوب، برصی ایکنچیسینڭ قانینی ایچوب کیلگان تورک اوروغلرینڭ قدالق ایله گنه یاقنلاشوب کیتولاری تیزگنه بولاچق توگل ایدی. آنڭ مولای ایکانلگینی ۋاسیلی‌ده بله‌در ایدی. آوغوست‌نڭ ١٠ نچی کوننده، قزان ایلچیلری ماسقاودن قزانغه قایتوب کیتدیلر. سیون-بیکه‌نی آلورغه ۋاسیلی‌نڭ ایرک قویغانلغینی خانغه بلدردیلر. نوغای میرزالری قزان خانلغینه یاو ایدی ایسه‌لرده، قزلرینی قزان خانلرینه بیروچیلری کیله‌در ایدی.

---

١) Воскр. л. т. 2, стр. 277. Никон. л. т. 5. стр. 57. Львов. л. т. 1 стр. 410—411. Татищевъ т. 5 стр. 205.

٢) Воскр. л. т. 2 стр. 282—283. Никон. л. т. 5 стр. 69. Львов. л. т. 1, стр. 416. Татищевъ т. 5. стр. 213.

جان علی خانغه صیون - بیکه‌نی آلورغه قوماچاولق ایتوچی قالماغانلقدن، اول، آنگا اوبلاندی. ایکی یورط آراسنده باشلانغان قدالق قزانلیلر ایله نوغایلر آراسینی یاقینلاشتوروب، ایکی آراده ایلچیلر یوری باشلادی (۱). قزان یورتی ایله نوغای آراسنده‌گی یارلاشو آزایا توشدی. شولای بولسه‌ده، بو یاقینلاشو اول چاقلی برك (۲) توگل ایدی. هیچ بر زمانده جونلب برلشه آلماغان ایکی تورك اوروغینك، صیون - بیکه آرقاسنده‌غنه برله‌شولرینی امید ایته‌رگه اوروننده یوق ایدی. صیون - بیکه قزانغه کیلگاچده اوزینك آتاقلی لعینی بوغالتمادی، آنی، قزان حلقینده یاراتور بولدی. قزانلیلر جان‌علی خان‌نی بیك یاراتقان صمان بولوب آلغانلر ایدی ایسه‌ده، آنك ایله کیلوچه آلمادیلر. قزان خلقی بیك وانچل وشونك ایله برابر اوروش طالاشنی یاراتوچان بولغانلقلری اوچون، آنلر، هیچ بر وقت طنچ طوره آلغانلری یوق ایدی. جان علی خان، قزان خانی بولسه‌ده، قزان اوچون اول چاقلی طرفه‌ی، روس کنازینك بویروغندن چقوب خانلق قائده‌سینه هیچ بر اش ایتمیدر ایدی. آنك شولای بولووی، طنچسز قزان خلقینی بیگره‌کده طنچسزلاندیره. بورچیلر ایدی.

III

صیون - بیکه‌نك طول قالووی.

۱۵۳۵ نچی یلده، جان علی خانغه قارشی، قزانده قوزغالو باشلاندی. آنك باشنده قزاننك آتاقلی خاتونلرندن خورشیده بیکه‌هم بولات بکلر طوره‌لر ایدی (۳). بو قوزغالو بیك طورغه کیتوب، صنتابرنك ۲۵ نچی کوننده، جان‌علی‌خاننك اولترولووی ایله توگالدی. جان علی خان قزانده ۳ یلده ۳ آی چاماسی خانلق ایتدی. آنك صیون - بیکه ایله طورووی ایکی یل چاماسی‌غنه بولدی.

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 7. стр. 245.

۲) برك - قوی، متین، رصین، ثابتی، سرت، مستحکم، صاغلام لغت چغتای ص. ۷٤
«مین بولاردین ییل براق قول من الله مولی‌غه * اورشونوب اوللوق اوزرینی «برك»
طوتارمن یرلغین»، «نقاب شرم آچولماسدین بورونراغ * آنی «برك» ایله هر
یاقدین تاقیب باغ»، صوفی الله یاره

۳) Воскр. л. т. 2. стр 291. Никон. л. т. 5. стр. .88 Татищевъ т. 5. стр. 227.

قاپسى بو روزنامەلرنڭ سوزلرينه قاراغانده، جان على قزان خانى بولغانده ١٥ ياشنده ايدى (١). شولاى بولغانده آنڭ سيون - بيكەگه اويلەنووى ١٦ ياشلرنده بولوب، شول گاونده ياشى ١٨ ده بولغان بولا. بونڭ ايلو ومزچه، بو سوز طوغرى بولماسقه تيوش. ١٥٠٦ نچى يلنڭ جاينده، قزان اوستينه قوربلى بورگان روس آتلى عسكرينڭ اوڭ قولينه جان على اسملى بر شاهزاده باشلاق ايتكان ايدى. بو كشى، سيون - بيكەگه كياو بولاچق؛ جان على دولوغه كيونڭ. بولاى بولغانده، جان على، قزان خانى بولغانده، ١٥ ياشندەگنه بولماينچه، شافطى اولوغايغان كشى بولورغه تيوش. سيون - بيكەنڭ جان علىگه بارووى «آلماننڭ پ... نون آيو آشار» ديگاننگه طوغرى كيلگان ايدى. ايكى يلدن صوڭ، اول، ترشى آبودنده قورى قالدى.

IV

سيون - بيكەنڭ صفا گراى خانغه كياوگه كيتووى.

قزانليلر، جان على خاندن صوڭ، قزانغه صفا گراى خانى ايتوب آلديلر. موسى آنڭ قزانغه ايكنچى قات خان بولووى ايدى. اول، ١٥٣٥ نچى يلده، قريمدن قزانغه كيلوب، ياڭادن خانلق ايته باشلادى (٢). صفا گراى خان خاتونلى كشى بولوب، آنڭ خاتونى نوغاى ميرزالرندن ماماى نڭ قزى ايدى. شولاى بولسەده، اول سيون - بيكەنى اوزينه خاتونلققه آلورغه اويلادى. آنڭ كبك آتاسى بر بيكاچنى قولندن اوچقارمسى كيلمەينچه، آڭا اويلەندى. اول چاغنده، صفا گراى ٢٤ ياشلرنده ايدى. صفا گراى خان، سيون - بيكەگه نورلى ياقدن نيك بولغانلغى اوچون، اول، آڭا بارورغه قارشىلاق قيلمادى. بيكەنڭ اغاى - انيلرى صفا گراى خاننى بارانميلر ايدى ايسه ده (٣)، سيون - بيكه اوزى آنى بيك باراتادر ايدى. صفا گراى خان،

---

١) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 41.
" " " " (сп. Румянц. музея) стр. 259.
Истор. о взят. казан гл. 21.

٢) Воскр. л т. 2. стр. 291. Никон л. т. 5. стр. 88. 100—101
Татищевъ т. 5. стр. 227. Кн. степенная т. 2. стр. 639.

٣) Продолж древ росс вивліѳе. т. 8 стр. 269—278.

قزان خانلرینک ایکی بولدقلیسی وهونک ایله برابر ایکی طویغولیسی
بولغانلغی اوچون، صبرن - بیکه‌نک آنی یاراتاچغی بیلگولی ایدی.
اول چاقلرده، ماسقاو کنازی واسیلی ئولوب، اوغلی ایوان ٤ یاشده‌گنه
قالغانلغی، قزان خانلغی روسلرنک باصقونلق ایتولرندن بر آز غنه طنچلادی.
قزانلیلر بیش - یش اولاروق روس یورتی اوستینه باصقونلق ایته‌لر؛ آنلرنی
غالتی بورچیلر ایدی. جان علی ایرکسز بر خان بولوب، اول، روس کنازی‌نک
بویروغنچه اش یورته، آنک سوزلرندن چغه آلمیدر ایدی. صفا گرای خان ایسه،
اوزینک اولوغ بر یورت خانی ایکانلیگنی بیلوب، روس کنازلرینک بویروغنچه
یورمی، ایرکلی خانلرچه اش ایته‌در ایدی. بو بیلر، قزان خانلغی‌نک ایکی
قوواتلی بیلری بولوب، اول، روس‌نو یوندرغندن قوتولغان، طنچلاغان ایدی.
صفا گرای خان‌نک اوزلگندن اش قیلوب، جان علی‌لرچه، روس کنازی‌نک
بویروقی ایله یورماوی، روسلرغه اوخشامادی. آنلر، ١٥٣٥نچی بیلنک دیکابرنده
صفا گرای خاندن آچو آلور اوچون، قزان اوستینه یوری باشلادیلر (١).
بو چاقده قزانلیلرده نیژنی - نوۋغورود اوستینه یورمکده‌لر ایدی. روس
باشلقلری، تاتارلرنک روسیه اوستینه یورولرینی بیلگاچده، قزان یورتینه
یورورگه باتورچیلق قیلا آلمادیلر. بو اش قزانلیلر اوچون بیک کوگللی
بولدی. آنلر، دیکابرنک ٢٤نده، نیژنی یانینه ییتوب، تیکره‌یاقده باصقونلق ایته
باشلادیلر. ١٥٣٦ نچی بیلنک ٦نچی غنوارنده، نیژنی - نوۋغورود، بالاخنا
اویملرینه یوروب، قالانک تیکره‌سینی یاندردیلر. روسلرنک نرسه‌لرینی
طالاب، اوزلرینی قودیلر (٢). شول چاقلرده صفا گرای خان، نوغای یورتینه
نیچه قات ایلچیلر ییباروب، آنده‌غی میرزالردن، بو گه‌لشوب، روسیه اوستینه
یورونی اوتونگان ایدی. اسکی تنگیلر، صفا گرای خان‌نک سوزلرینه قولاق
صالمادیلر. ١٥٣٦ نچی بیلنک کوزنده، کیل - محمد میرزا ایله اسماعیل میرزا
ایوانغه یارلیق یازوب، صفا گرای خان‌نک اوزلرینی روسیه اوستینه یورر
اوچون، هر کون دیورلک، چاقورغانلغینی، لکن ایوان ایله دوست بولغانلقلاری

---

١) Никон. л. т. 5. стр. 105—106.
٢) Воскр. л. т. 2. стр. 291. Никон. т. 5. стр. 88—89, 106.

اوچون، صفا گرای خاننی طشلامادقلرینی بلدردیلر (١). روس پاپالری پارسی‌به آخرده بولوب، تاتارلرنی بتورور اوچون برگه‌له‌شوب، شول ایلچیلری چاقنده، قریمای میرزالرینك قزان یورتینه بولوشاق ایتماولری وشونك ایله بولایر صفا گرای خاننك باشقروب کیتکانلرینی روس کنازلرینه بلدیرولری، آنلرنك نه چاقلی طوبغوسز ایدکلرینی آڭلاتادر. قزانلیلر ١٥٣٦ نچی یلنك جاینده، کاستروما اوستینه یوروب، اول تیکرده باصقونلق ایتدیلر (٢). ١٥٣٧ نچی یلنك شنوارنده، صفا گرای خان، بیك کوب عسکر ایله، روسیه اوستینه یوردی. اول، بارغاچ، کاستروما اوستینه یورمکچی ایدی ایسه‌ده، صوڭدن مورومغه باروغه بولدی. آنك یاوی اچنده، قزان کشیلرندن باشقه، بایقاغنه قریملیلر هم نوقایلرده بار ایدی (٣). شنوارنك ١٥ نچی کوننده، صفا گرای خان اورمان آرقیلی موروم اوستینه کیلوب چقدی. شهرنك تیکره‌سینی یاندیروب، اوزینه هجوم ایتدی. موروم شهری باشنده‌غی طوپلر ایله قورالانغان بولغانلقی اوچون، صفا گرای خان، آنی آلورغه بولدیره آلمادی. شولای بولسه‌ده، اول، بایقاغنه روسلرنی طوتقون ایتوب، قزانغه قایتوب کیتدی. شوندن صوڭ روسلر ایله تاتارلر آراسی بر آزغه طنچلاب، ایکی آراده اورشلر بولمی طوردی ایسه‌ده، صوڭندن طاغین بولا باشلادی. واسیلی‌نك اولووی، ایوان‌نك یاشلگی، صفا گرای کبك بولدقلی کشی‌نك قزان خانی بولووی، قزان یورتی اوچون نه چاقلی فائده‌لی بولسه، روسلر اوچون شول چاقلی ضررلی بولدی. شول یللرده نیژنی - نووغورود، موروم، مشچیرا، شوروحوویتس، بالاخنا، ولادیمیر، شویی، یوریف، کاستروما، گالیچ، طوتما، ولوغدا، اوستیوغ، پیرم، ویاتکه ییرلری قزانلیلر طرفندن طالانغان وطوزدیرولغان ایدی (٤).

١٥٤٠ نچی یلنك ١٨ نچی دیکابرنده صفا گرای خان، ٣٠ مڭ (٥) عسکر ایله، موروم اوستینه هجوم ایتدی (٦). اول تیکره‌ده‌گی یایناق اورونلرنی

---

١) Продолж. древ. росс. вивліоѳ т. 8. стр. 6—10.
٢) Воскр. л. т. 2 стр. 291. Никон 90, 114. Цар. кн. стр. 428.
٣) Никон. т. 5. стр. 116.
٤) Никон. л. т. 5. стр. 129.
٥) Русскій хронографъ ч. 1. стр. 525.
٦) Никон. л. т. 5. стр. 135.

طوزدیروب، آنده‌ن ولادیمیر ئولکه‌سینه یوردی. طالانغان نرسه‌لر بایلاقی بولدیغی کبی، طوتقون ایتولگان روسلرده کوب ایدی.

صفا گرای خان، بولدقلی بر خان ایدی ایسه‌ده، باشباشناقی قزان خلقی آنی یاراتوب بتورمیلر، آنک یوروشنچه اش ایتمیلر ایدی. ۱۵۴۱ نچی یلده، صفا گرای خانغه قارشی قزانده آستورتون قوزغالو باشلانغان ایدی. قونقو- چیلرنک باشنده ولایتبک بولوب تورلر، صفا گرای نی خانلقدن توشورمکچی لر ایدی. شول یلنک جایننده، ماسقاوغه ایلچی یباروب، ایواندن قزان اوستینه عسکر یباروینی اوتوندیلر. «بز اولوغ کنازگه خدمت ایته‌رمز. خاننی ئولترورمز ویا خود روس ایلچیلری بیله طوتوب بیرورمز» دیدیلر. قزاننک اوز آرا طالاشا باشلاوی ایوان اوچون چیکدن طش قووانچلی نرسه ایدی. شونگا کوره، اول، قزان قونقوچیلر بیله یارلیقی یباروب، قزان اوستینه عسکر یباره‌چک ایکه‌نلگینی بلدیردی. ایواننک قزان اوستینه یورووی قریمغه ایشوتولوب، صاحب گرای خاننک آنگا آچووی قابارادی. تیزگنه یاوینی جیوب، روسیه اوستینه یوری باشلادی. صاحب گرای‌نک روسیه اوستینه یورووی ایواننی قورقوتوب، اول، قزان اوستینه یورودن طوقتالدی. ۱۵۴۲ نچی یلده، ماسقاو ایله قزان آراسنده ایلچیلر یوروشوب طوردی ایسه‌ده، ایکی یورت ایل (۱) بولا آلمادی. ۱۵۴۳ نچی یلنک جایننده، صفا گرای خان طاغیده‌مورووم اوستینه باسقونلق ایتوب، کوب آوولارنی طوزدیردی، بایتاق کشیلرنی طوتقون ایتدی (۲).

۱۵۴۵ نچی یلده، ایوان قزان اوستینه یورمکچی بولوب، عسکر جیارغه بویوردی. شول یلنک آپریلنده، روس عسکری قزان اوستینه یوری باشلادی. بونلر قیوه باشلق قول آستونده بولوب، روس یورتینک تورلی یرلرندن جیولغانلر ایدی (۳). روسلر زویه بوینده‌غی تاتارلرغه شاقطی ضرر کیلتوردیلر، قزاننک «خان قاپقا» سینی یاندیردیلر ایسه‌ده، شهرنک اوزینی آلا آلمایچه،

---

۱) ایل سوزی مونده دوستلق ویاریشلق معناسنده‌در.

ایرور نفسنک دماغی طرفه یلیک § قچان ایللیک قیلرر یالبارسه‌ک ایللیک.

صوفی الله یار.

۲) Русскій хронографъ ч. 1. стр. 525.

۳) Никон. т. 5. стр. 146. Цар. кн. стр. 445—446. Татищевъ т. 5. стр. 254.

کیری قایتوب کیتدیلر. روسلرنڭ قزان اوستینه کیلولری قزان قوتقوچیلرینڭ چاقرووی بوینچه بولغان ایکانلیگی صفا گرای خانغه بلوندی. خاننڭ اول انکه آچووی قابارووب، «یورت»نی روسلرغه ساتارغه طرتشقان بیکلرنی قولوم ایله جزالی باشلادی. آنلرنڭ بعضه‌سی اولترلوب، قایسی اوری ماسقاوغه، قایسی‌لری نوغای یورتینه قاچوب قوتولدی. بو چاقلرده قزان یاغشو قیوتالوب، صفا گرای خانغه قارشی باشلانغان قوزغالو شاقتی قزوشقان ایدی. قزان بیکلری آراسنده یورت اوچون طرتشقانلری بولدیغی کبی، یورتنی بتورورگه کوچ قویغانلری، اوشانداق خلق آراسینه قوتقو صالوب، آراده‌غی بیرلکنی بوزغالوغه سبب بولغانلر ده بار ایدی. بو صوڭغیلرنڭ قولندن طور آش کیلمی ایدی ایسه‌ده، روس کنازلرینه باش اوروب، آنلردن قزان اوستینه کیلولرینی اوتونورگه، یورتنڭ یامر ویو اشلرینی روسلرغه بلدیرورگه بولدیره آلالر ایدی. صفا گرای خان، قزان قوتقوچیلرینی نه‌چاقلی نق جزالاب، آنلرنڭ طامورینی قوروتورغه طرشقان ایسه‌ده، بتونلای بتورورگه بولدیره آلمادی.

۱۵٤۵ نچی یلنڭ ۲۹ نچی اییولنده، قزان بیکلرندن قادیش ایله چوراییوانغه کشی یباروب، آنلردن، قزان اوستینه یاو یبارووینی اوتوندیلر، صفا گرای خاننی، اوشانداق آنڭ یاقینلرندن بولغان ۳۰ قریم بیکینی طوتوب روسلرغه بیرورگه بولدیلر. ایواننڭ اوچون موندنده قوانچلی نرسه بولورغه ممکن توگل ایدی. اول، قادیش ایله چوراغه یارلیق یازوب، خاننی طوتارغه بویوردی. اوری تیزدن عسکر یباره‌چک ایدیگینی بلدیردی. ایواننڭ قزان اوستینه یورورگه سوز بیرووی، قزان قوتقوچیلرینه یوره‌ک بیردی. بونلر، یورونغیدن بیرلی، یورت اوچون کیره‌کلی بولغان اشلرنی اشلوده برلیه آلماسه‌لرده، آنی ساتار اوچون بولغان اشلرده تیز برلشه‌لر ایدی. بو یولیه شولای بولدی. کونارنڭ برنده، آزغون قزانلیلر، صفا گرای خانغه قارشی قوزغالوب، اوصلینه یابورولا باشلادیلر. آنگا، قزاننی طاشلاب چغودن باشقه، چاره قالماغانغه کوره، یاننده‌غی قریملیلر ایله قزاندن چغدی. قزانلیلر، قریملیلرنڭ آرتلرندن چغوب، آنلرنڭ کوبسینی قردیلر، بر آزی صفا گرای خان ایله کیتوب قوتولدی(۱).

---

1) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 271. Никон. л. т. 5 стр. 148. Цар. кн. стр. 447. Татищевъ т. 5. стр. 256.

صفا گرای خاننڭ قزانندن قاولانووی ۱۵٤٦ نچی یلنڭ باشنده ایدی. سیوون-
بیکه‌ده صفا گرای ایله قزاندن برگه چقغان ایدی. قایسی برزور نامه‌لرده(۱)
صفا گرای خاننڭ سیوون- بیکه‌گه اویله‌نووی قزاندن نوغای یورتینه قاچوب
بارووندن صوڭ بولغان ایدیگی یازولسه‌ده، بو دوز بالغاندر. یوسف میرزانڭ
۱۵٤۹ نچی یلده، اوغوللاری یونس ایله علی میرزالرنڭ ۱۵۵۱ نچی یلده
ایوانغه یازغان یارلیقلرندن، صفا گرای‌نڭ سیوون- بیکه‌گه اویله‌نووی، نوغای
یورتنده تورغانچه، قزانده تورغانلغی بیك آچیق آڭلاشیلادر. صفا گرای خاننڭ
یاننده سیوون- بیکه‌گنه بولمایچه، آنڭ باشقه خاتونلری‌ده اوزی ایله برگه
ایدی (۲). صفا گرای خان قزاندن چقغانده منصور صید احمد کبی
آستراخاندن قزانغه کیلگان ایدی. خان شونڭ ایله برگه‌لب، آستراخانغه
یوردی. آندن یاردم آلوب، قازانی کیلوب قامادی. قازاننڭ باشلی کشیلری
آنی خانلقغه تلبلر، دیو اویلیلر ایدی. بول امید ایله طورسه‌ده، قزاننڭ
بکلری ایله اولوغلرندن، هیچ بر کشی آنڭ یانینه کیلمه‌دی. شوندن صوڭ
اورشورغه باشلادی. آلاینه هیچ نرسه اشلی آلماغاچ، قاین آتاسی یوسف
یانینه باردی. صفا گرای‌نڭ اشی، آستراخان خاندن یاردم صوراب، اوزینڭ
قاین آتاسندن صوراماوی، آنڭ ایله تگینڭ آراسنده چن طاتولق بولقندن
ایدی. بو چاقنده سیوون- بیکه نیچه یلدن بیرلی کورمی طورغان نوغای یورتینه
قایتقان، کوپ یاشینڭ ایرگون جایلاولرنده یا کادین یوری باشلاغان ایدی
صفا گرای خان، یوسف میرزادن بیك یالواراوزینه یاردم ایتوویني،
قزانی آلوشوب بیرور اوچون اوغلی قول آستونده نوغای باوی بیاروويني
اوتوندی. یوسف میرزا، صفا گرای خانی یاراتوب بتورمی ایدی ایسه‌ده،
خاننڭ اوتونچینی یرینه یتکوزدی

اوغلی یونس قول آستنده نوغای باوی بیاروب، قزانی آلوشورغه
یوبوردی. سیوون- بیکه‌نڭ، صفا گرای‌گه یاردم بیرورگه آتاسینی دیمه‌وینده

---

۱) Истор. о казан. цар (Соловец. сп.) стр. 49—50. Истор о казан. цар. (сп. Румянц музея) стр. 281—282.

۱) Истор. о казан цар. (Соловец. сп) стр. 49. Истор о казан цар. (сп. Румянц. музея) стр. 281 Истор. • взят. казан. гл. 28.

شبهه یوق ایدی. صفا گرای قازانغه کیلدی ایسه‌ده، آنک خاتونلری وشونلر آراسنده بزنک سیون-بیکه نوقای یورتنده قالغانلر ایدی. ۱۵۳۶ نچی یلده، سیون-بیکه نوقای یورتنده طوردی. صفا گرای قزانغه کیلدی ایسه‌ده، آنک قزاننی آلووی ایله آلماوی بیلگولی بولماغانلقدن، سیون-بیکه آنک ایله کیلمادی. ۱۵۴۷ نچی یلده، صفا گرای خاندن یوسف میرزاغه ایلچی کیلوب بیکه‌لرنی، یونس میرزا ایله، قزانغه یباررگه اوتوندی. ایلچی کیلگانده یوسف میرزا ایوده یوق ایدی ایسه‌ده، اوغلی یونس، صفا گرای‌نک خاتونلرینی قزانغه آلوب کیتدی (۱) ۱۵۴۷ نچی یلنک جاینده، سیون-بیکه یاکادان قازانغه قایتدی. اول چاقده صفا گرای خان قازاننی آلوب، یاکادن خانلق ایته باشلاغان ایدی. شول یلنی سیون بیکه‌دن بر ایر بالا طوغوب، آکا اوتامش گرای دیو آت قوشدیلر. قزان، اوزبنک یوتالوودن چقلاب طوقتالماغان بولغانلغی اوچون، سیون-بیکه‌نک بو یولی قزانده طوروی بیک کوکللی بولمادی. قزان یورتی ایله روس یورتی آراسینده توزولک توگل ایدی

٧

سیون-بیکه‌نک صفا گرای‌دن طول قالووی.

۱۵۴۹ نچی یلده (۲)، صفا گرای خان اولوب (۳)، سیون-بیکه طافیه‌ده طول قالدی. اوغلی اوتامش گرای ایکی گنه یاشده بولغانلقدن، سیون-بیکه‌نک حالی بیگرهک قیزغانچ بولدی. قزانلیلر اوتامش گرای‌نی خان ایتوب بیلگولدیلر ایسه‌ده، آنک ایله گنه سیون-بیکه‌نک جانی طنچلانه‌چق توگل ایدی. چنلابده قولای بولوب چقدی. اوتامش گرای ایکی گنه یاشده بولغانلغی اوچون آنک، خانلق ایشلرینی باشقاره آلمایه‌چغی بیلگولی ایدی. شوکا کوره، قزان

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 274.

۲) صفا گرای خاننک اولووی برنچی ویاخود ایکنچی مارتده بولورغه کیرک. „Русскій хронографъ“ ده ۳۰ نچی فیورالده دیولسه‌ده، فیورال ۳۰ دن کیلما گانلکدن، اول کوننک مارت باشی بولغانلغی بلونه‌در.

۳) Никон. т. 5. стр. 157. Цар. кн. стр. 459 Татищевъ т. 5. стр. 272. Русскій хронографъ ч. 1. стр. 529.

اولوغلاری، اوز آرا کیڭاشوب، صفا گرای خاننڭ قریمدەگی بولەك گرای(١) اسملی اوغلینی خانلققه صوراو اوچون، بولبارس اسملی کشینی قریمغه ایلچی ایتوب یباردیلر. آنڭ ایله برگه طاغیدە ٣٠ قزان کشیسی بار ایدی (٢). ایلچیلر آرقیلی صاحب گرای خانغه یارلیق یازولوب، آنی آوردن، بولەك گرای نی قزانغه خان ایتوب یباروونی اوتونولگان ایدی. ایلچیلر، دون بلغەصینه یتکاچ آنلارنڭ اوستلرینه روس قازاقلری هجوم ایتدی. بونلر، اوراق آتلی باطلق قول آستونەلر ایدی. ایلچیلرنڭ کوبسی قرلوب، قایسیلری قاچوب قوتولدی. صاحب گرای خانغه یازولغان یارلیق قازاقلر قولینه توشدی. بو یولی یبارلگان ایلچیلرنڭ برسیده قریمغه یته آلمادی. شوندن صوڭ قزانلیلر قریمغه ایکنچی قات ایلچی یباردیلر ایسەده، آنسندنده فائدە چقمادی. قریم خانی ایله تورك سلطانینڭ اوستندن قار اولاری هوملوغنده قزان خانلغی باشسز قالدیر ولدی. صیون-بیکه بولدقلی خاتون ایسدی ایسەده، قزانلیلر آنی چنلاب طانومیلر، آڭا بر خاتون دیو بکنەقاربلر ایدی. قزاننڭ اوز بکلری آراسنده چن کشی بولمافانلقدن، صیون-بیکه قوهچاق اصلی قریم بکینه کیڭاش ایتوب اش ایتەدر ایدی. چنلابده قوشچاق بك کیڭاشورگه یارارلق چن کشی وصونڭ ایله برابر طویغولی مسلمان ایدی. بیکەنڭ بو اشی قزانلیلرغه بر ده اوغشامادی. آنلر، صیون-بیکه طوشماسندە تلله قیلندی یالغان صوزلر صویلیلر، آڭا یالا یابالر ایدی. قزان خلقی حاضرنده بیلك واقچلی بولدیغی کبی، بورونغیدەده شولای ایدی. آنلر برنی بیش ایتوب صویلیلر، قلنی قرقغه یارالر ایدی. صیون-بیکه طوشماسنده صویلەگان صوزلر بندە شولای بولدی. صفا گرای خاننڭ اولووی یوسف بیك گە ایشتولگاچ، اول، صیون-بیکەنی شیخ علی گە بیرمکچی بولدی ١٥٤٩ نچی یلنڭ جاینده، ایوانغه یارلیق یازوب، صیون-بیکەنی شیخ علی گە بیرورگە تلەدیگینی بلدیردی. آنڭ بو یارلیغی یاغشرق اهمیتلی بولغانلغی اوچون، بز، آنی بو اورنده یازوب کیتەسز کیلەدر. اول، مونە شولای یازولغان ایدی:

«مینم دوستم اولوغ کناز ایوانغه یوسف میرزادن سلام اوقوب، صوزم

---

١) مستفادالاخبار ج. ١. ص. ١٣٨—١٢٩.

٢) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 146.

شول: قزان بکلاری موندن اُلوك صفا گرای خاننی قاولاب، مینك آتالق واجبلی کناردن، شیخ علی خاننك طوغانی بولغان جان علی خاننی قزانغه خان ایتوب آلغانلر، قزاننك یاخشی کشیلرینی بزگه یباروب، بزننك ایله یاقینلاشونی اوتونگانلر ایدی. تنگرینك یازمشی بویینچه، جان علی خانغه اوزمزنك قزمز (سویون - بیکه) نی بیروب، تنا بولوشقان ایدك. صفا گرای خان قزاندن قاچقاچ، بولات بلك، بوروندن اوروندوق، آنگا یارلیق یباروب، آنی قزانغه کیلتوردی. سینك دوسنك بزننك کیاومز بولغان جان علی نی اولتوردیلر؛ بیزنم قزمنی صفا گرای گه بیردیلر. صفا گرای برنچی مرتبه قزانغه کیلگان چاقنده، آنك برله نه باریسی ۳۰ کشی گنه کیلگان ایدی. شوندن صوك نیچه یللر اوتکاچ، اُلله نه چاقلی بالالنغاچ قریم کشیلرینی چاقروب کیتوردی. قرانلیلرنی تورلیچه قصه باشلادی.

قزان کشیلری، آناردن، شول چاقلی قصونقیاق کوروگه چیدی آلمایینچه، آنی، یاکادن قاولادیلر. اول بزگه کیلوب «بیزنم آتام فتح گرای شاهزاده، سینك قارت آغاك شیغیم میرزاغه، بر چاقنده، اینگوك ایتکان ایدی. مونه سین بو چاقنده مینگا اینگوك ایت؛ مینم برله اوزینگك اوغلنگنی یبار؛ مینگا یاوگینه بیر. مین قزاننی سینك آرقاگده غنه آلا آلام. مین سینك ایر کشکه بولورمن. (قزانده) بر ویا ایکی کشینی گنه اولتوروب، شوندن آرتقنی اولتورمام. موندن صوك هیچ کمگه ضرر تیگورمام» دیب سویله دی. اول، شول سوزلرنه طوره‌نی ایدیگینه آنط ایتدی. آتامی ننك اوتکانده گی یاخشیلقی اوچون، بز، آنك اوغلینه یاخشیلق قیلدق. اوغلم یونس میرزا ایله، اوزمزنك یاومزنی آنك برله یباروب، آنلر قزاننی آلوب بیردیلر. اول، شهرگه کرگاچده، بزگه بیرگان سوزلرینك هیچ برسنده طورمادی. اوغلم یونس میرزانی توفاغه یبارگاچده، قزاننك یاخشی کشیلرینی، هیدنی بارسنده اولتورتدی. قایسی بکلرنی بزگه ایلچی ایتوب یبارگان بولدی. قایسی بکلر، میرزالرهم قازاقلر سینك یانیگه قاچدی. الله علی. اول بزگه بولغان سوزینی اوزگرتکان بولسه، آنك اوز باشینده شول یاندی. حاضرنده بزننك سینگا طوغری سوزمز شول: کیله‌چکده سینك ایله دوست بولسه‌ق ایدی. شیخ علی خاننك طوغانی جان علی ایله یاقینلاشقان ایدك. لکن آنگا، اللهننك شوهندی یازمشی ایرمدی. مونه

حاضرنده، بز، شیخ علی ایله دوستلقده هم یاقینلقده بولامز، شونده آتالارمزنڭ قرمزنی بیرمسمز کیله. شونی یارلیمز ایله بایسونغار ایلچیمز سیڭا باروب بیتکاچده، الله بیردی اوغلانغه، توکل بکنی، آقبش ملانی، اوشانداق صفا کرای خاندن سیڭا قاچوب بارغان قلچورا بکنی، بورناشنی، تنکری قلنی، گکبه کنی، املاقنی، علیکای میرزانی، حسین بکنی، کیلدی میرزانی، داهچورانی هم باشقه کشیلرنی اوزلرینڭ طوغانلری، بالالری، ایبداشلری، کشیلری ایله، کوبموگنه بولسهده، چواش، چیرمش، رزان، موقشیلرنی بارسنی شیخ علی ایله برگه قزان اوستینه ییبار. سینڭ عسکرڭ قولغه یانندن هر یانینه بارسون. خان، اوزینڭ یانندهغی بار کیبک قزان کشیلری ایله، قزان یانینه باروب «سونهسزنڭ پادشاهڭز، مونهسزنڭ بکلرڭز، مونه سزنڭ کشیلرڭز، مونه آتلر بزده کوبمو بار؟» دیوب ایتورگه بویورسون. چاپقونمز بایسونغار ایله، اوزگزنڭ یاخشی کشیگزنی، شیخ علی نکده یاخشی کشیسینی بزگه ایلچی ایلوب ییبارسهگز، قایسی آیده قایسی کونده شیخ علینی قزان اوستینه ییبارهچك ایدیکگزنی بزگه بلدیرسهگز ایدی. بزگه اونی بیلگولی بولوب طورور ایدی. شیخ علیگه بولوشلق ایتهر اوچون، طوغانمزنی، آنڭ ایله بالالرمز هم یاومزنی، بویوروغان سیدنی، ایاصای بکنی، عبدالله یاخشینی، اوشانداق بارچه قزان بکلرینی برگه ییبارور ایدك. مونه شونی بلوگز. صفا گرای اولگاچده، قزانده طوروچی یادرافلر، یولبارس (۱) راسف، دایین محمد اوغلی قول احمد اوغلانده ۳۰ کشینی قریمغه، خان صورار اوچون، ییباردیلر. مونه شول ۳۰ کشینی بزنڭ کشیلرڭ طوتدیلر؛ قاچوب قوتولغانلری بزنڭ کشیلرمز قولینه توشه آلدیلر. شول کشیلردن صوڭ باشقه کشیلر خان صورار اوچون، قریمغه کیلدیلر. شیخ علی قزانغه خان بولغاچده، قریم یولینی بیك نق صاقلارغه بویوروب، قزانغه ایکنچی پادشاه کیلماسون ایدی.

بو یل بزنڭ کشیلرمز حاجی طرخانغه صاتو ایله بارغانلر ایدی. قایتقان چاقده شونلرنڭ اوستلرینه دوشمان طوروچی سزنڭ قزاقلر هم یورولرگز چاپقونلق

---

۱) بو سوز، یوسف میرزانڭ یارلیغنده „Янборсъ" русскій хронографъ ده „Енбарсъ" یازولغان بولسهده، بز آنی یولبارس دیو ترجمه ایتدك.

ایتوب، آنلرنڭ قایسی‌لرینی قروب، آقچه‌لرینی طالاغانلر، قایسی‌لرینی
ایسه طوتوب صزگه ایلتکانلر. صبنڭ یانگده توری بولغان بزنڭ کشیلرمز،
یافلرنده قووات طولو بای، بارانچی، بانچووا، بای کیلدی، نماز کون
طوغای حافظ بولدیغی حالده ۱۱ کشی. موڭه مین. شوشی کشیلرنی، چاپقونمز
بایسونغار ایله برگه. یباروگز طوتماسنده صبنڭا باش اورامن. صبنڭا بو
باشنی بورغو یباروگزنی اوتونه‌من. شوشی چاپقونمز بایسونغارنی ۵ کوندن
آرتق طوتماینچه، نیزلك ایله یباروگزنی تله‌ب یارلیقنی یباره‌من»(۱) بایسونغار،
۱۵۳۹ نچی یلنڭ ایبولنده، ماسقاوغه کیلوب، یارلیقنی ایوانغه طاپشوردی.
آنڭ ایله برگه ۷۰ ایبداشی، ۲۰۰ نوغای صاتوچیسی بولوب، بوصوکڠیلر،
ماسقاوده صاتار اوچون، ۳ مڭ آت آلوب کیلگانلر ایدی. یوسفنڭ بو
یارلیغی ایوان‌نی چیکدن طیش قووانديردی. یوسف میرزا، صیون‌بیکه‌نڭ
آناسی، اوتامش گرای‌نڭ ایسه باباسی بولا طوروب، شونلر اوستینه قزان
خانلغی‌نڭ ایلك بورونغی دشمانی بولغان روس گنازینی چاقوروب یباروی،
ایوان اوچون قووانامالقده توگل ایدی. ایوان، شول یلنڭ ۹ نچی آوغوستنده،
نوغای ایلچیلرینه ماسقاودن کیته‌رگه بیوروب، آنلر، آوغوستنڭ ۱۱ نچی
کوننده، ماسقاودن کیتدیلر. بونلر ایله برگه ایوان‌نڭ قادیش توغینق اسملی
کشیسی یوسف میرزاغه ایلچی بولوب کیتدی. ایوان، آنڭ آرقیلی، یوسفغه
یارلیق یازوب، اول یارلیقده تیزدن شیخ‌علی‌نی قزان اوستینه یباره‌چك ایدیکینی
بلدیردی. یوسف میرزا، صیون‌بیکه‌نی شیخ‌علی‌گه بیروب، قزان خانلغینی
اوزینه قاراتقچی، شولای ایتوب ایوان‌نی آلدامقچی ایدی ایسه‌ده، ایوان‌نڭ
یوسف طوزاغینه ټله‌کمایه‌چگی بیلگولی ایدی. اسماعیل میرزا کبك دین،
ملت دیگان نرسه‌لرنی ایاماغان وشونڭ ایله برابر بتون اهله‌گان اشی شونلرنڭ
کیربسینه بولغان صاتلق میرزالر بولوب طورغانده، ایوان‌نڭ اشی اوزی
تله‌گانچه باروب طوره‌چق ایدی. چنلابده شولای بولدی. اوتامش گرای صوت
ایموچی بالا بولغانلقدن، قزان خانلغینڭ بتون اشینی باشقاروچی صیون–
بیکه ایدی. اول، روسلرغه چن کوڭلدن دشمان بولغانلغی اوچون، روسلر
ایله کیلوشورگه تله‌می، نیچوکده بولسه‌ده آنلرغه ضرر کیلتورو اوینه

---

1) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 141—147.

ایدی. ۱۵۴۹ نچی ییلنک مارتنده، قزانلیلرنک موروم اوستینه باصقونلق ایتولری،
شونی دشمانلقنی کیلگان نرسه ایدی. سیون - بیکه ایوان‌نک دشمانی
بولدیغی کبی، ایوانده سیون - بیکه‌نک دشمانی ایدی. صفا گرای خان‌نک
روسیه اوستینه بش - بش باصقونلق ایتوونده وشونک ایله ،ایر روسیه قول
آستینه کروب بارمقده بولغان قزان خانلغینی ایرکلی بر خانلق ایتوونده،
سیون - بیکه‌نک بیک ظور قاتناشی بولغانلغینی ایوان آچیق بله‌در ایدی.
شونگا کوره، اول‌ده آنی یاراتمی، دشمان کوره‌در ایدی. سیون - بیکه‌نی
یاراتماوچی ایوانغنه بولماینچه، آنی، روسلرنک بارسیده یاراتمیلر ایدی.
قزانلیلر، سیون - بیکه تله‌گانچه اش ایتسه‌لر، آتاسی یوسف میرزا،
اوشانداق نوغای میرزالری قزان خانلغینه یاردمده بولونه‌لر ایدی، قزان‌نک
برنچی خانی بولوب قالاچغی وبناءعلیه روسلرنی تونتره‌توب طوره‌چغی بیلگولی
ایدی. لکن اش، سیون - بیکه تله‌گانچه بولمادی. نوغای میرزالری ایوانغه
صاتولوب، طورغانی، قزان ضرربنه اش ایتوب طوردی. سیون - بیکه ایوان‌نی
نه‌چاقلی یاراتماسه‌ده، اوشانداق آنک ایله باریشلقده بولونی چن کوڭلندن
تله‌مه‌سه‌ده، ۱۵۴۹ نچی ییلنک ۶ نچی ایبرلنده، اوغلی اوتامش گرای اسمندن،
باشقالاری اسملی کشینی ماسقاوغه یباروب، ایوان ایله باریشلقده بولورغه
تله‌گانلگینی بلدردی. ایوان، اوتامش گرای اسمینه، یارلیق یازوب: «بزنک
ایله باریشلقده بولورغه تله‌سه، یاخشی ایلچیلر یبارسون!» دیدی. آنک
بولای دیووی کوز بویاو بغنه بولوب، اول، قزان اوستینه یورورگه اویلاب
قویغان ایدی. قزان ایله ماسقاو آراسنده ایلچیلر یورگه‌لسه‌ده، بو ایکی
یورتنک آراسنده دوستلق بولغانی یوق؛ بولاچقده توگل ایدی. یوسف میرزا
ایوان‌نی قزان اوستینه کیلورگه قوتورتدیغی کبی، صفا گرای خاننی قاچوب،
نوغای یورتنده طورمقده بولغان بویورغان - سید، ایلصمان بک، عبدالله یاخشیلرده
ایوانغه یارلیق یازالر؛ آنی قزان اوستینه کیلورگه دیه‌لیلر ایدی. ایوان، ۱۵۴۹ نچی
ییلنک آوغوستنده، آنلرغه یارلیق یازوب قزان اوستینه یورویه‌چک ایدیکنی
بلدردی (۱). بویورغان - سید ایله عبدالله یاخشی قزان‌نک اولوغ کشیلرندن

---

(۱) Продолж. древн. росс. вивлюө. т. 8, стр. 161—163.

ایدی ایسه‌لرده، قزان یورتینی ایوانغه آلوب بیرورگه طوروشه‌لر؛ قزان اوستینه کیلوویینی تله‌ب آنگا یارلیق‌لر یباره‌لر ایدی. ایوان آنلرغه یارلیق‌لر یازا؛ تورلی بوله‌کلر بیرمه‌گچی بولوب، تنگ‌لرنی تزوقتوره ایدی. قزان قاچقونلری نوغای یورتنده‌غنه بولمایینچه، آندیلر، ماسقاوده بیگرکده کوب ایدی. بونلرده ایوان‌نی قزان اوستینه یوررگه دیملیلر، قوتورته‌لر ایدی. آنلرننگ هر برسی «قورصاق قلی» بولوب، هیچ برسننگ یورت قایغوسی بولماغانلقدن، طاماق اوچون یورت ساتونی بر نرسه‌گه‌ده صانامیلر ایدی. شول چاقلرده صرو اصلی بر بک، نوغای یورتننگ طوره‌سی ایدی. بو کشینی قریملیلر اولتورمکچی بولغانلق‌لری اوچون، اول، قزانغه قاچقان. صونگره، یانینه کشیلر جیبوب، قزان یاقنده قریملیلر ایله بیک‌نق اوروشقان ایدی. آننگ بو اشینی ایوان بیک یاراتدی. ۱۵۴۹ نچی یلننگ آوغوستنده، یارلیق یازوب، آنی اوز یانینه چاقوردی(۱). بو چاقده روس‌لر قزان یورتینه یاو بولدقلری کبی، نوغایلرده یاو ایدی. ۱۵۴۹ نچی یلننگ کوزنده، نوغای میرزالرندن اسماعیل، آرسلان میرزالر ایوانغه یارلیق یازوب، اوزلرینینگ قزان یورتینه یاو بولدقلرینی، تیزدن آننگ اوستینه یورویه‌چک ایکانلرینی بلدردیلر(۲). بلوک-بولات ایسه، ایوان کونگلی اوچون قزان یورتینه یاصقونلق ایته‌چکلگینی بلدردی(۳). صیون-بیکه‌ننگ آتاسی یوسف میرزاده ایوانغه یارلیق یازوب، یاز هم کوز کونی قزانغه یاصقونلق ایته‌چگینی آنگلاتدی. یوسفننگ ایلچیسی یسه‌رکه‌ن، اسماعیلننگی تیمور اسملرنده بولوب بوقلر، اوکتابرننگ ۹ نچی کوننده، ماسقاوغه کیلگانلر؛ ۱۳ ننده ایوان‌نی کوروب، آنگا، پادشاهلرینینگ یارلیق‌لرینی طابشرغانلر ایدی. بلوک-بولاتننگ ایلچیسی قاراچی، آرسلاننقی بای خواجه اسملرنده بولوب، بوقلر، ۱۴ نچی اوکتابرده ماسقاوغه کیلگانلر ایدی. آنلرننگ ایوان ایله کوروشولری ۱۶ نچی اوکتابرده، یارلیق‌لرینی طابشرولری شول کونده بولدی.

صیون-بیکه‌ننگ طوغانی یونس میرزا، کوبدن بیرلی قزان بگی بولورغه

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлюѳ. т. 8. стр. 163—165.
۲) Продолж. древ, росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 182—194.
۳) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 190.

تلیدر ایدی. اول، ۱۵۴۷ نچی یلده، صفا گرای خاننڭ خانونلرینی قزانغه کیلتورگاننده شول اوی برله کیلگان ایدی. لکن آنڭ اوبلافانی بولمی قالغان؛ شوڭا کوره، اول، قزان یورتینه آچولی ایدی. ۱۵۴۹ نچی یلنڭ جاینده قزانغه کیلوب، اوزینی بیکلکگه آلونی اوتوندی (۱). قزانلیلر، یونسنی بیکلکگه آلمادقلری ایله برابر، آنی قزانغه کرتمادیلر. بابتاقغنه کشیلر یبیده قردیلر. بو اش، نوغایلر ایله قزانلیلر آراسینی طاقنده بوزوهتووه توشوب، انلرنی قزان اوستینه یورو اوینه کیلتوردی. ۱۵۴۹ نچی یلنڭ کوزنده، روسلر قزان اوستینه یورورگه حاضرلانه‌گانلری کبی، نوغایلرده شوڭا حاضرلانمکچی بولالر ایدی. قزانغه سیون - بیکه بر یاقدن روسلر، ایکنچی یاقدن اوزبیکنڭ اوروغلری، طوغان وباقینلری ایله اوروشغه تیوشلی ایدی. بو یل، سیون - بیکه اوچون ایڭ قایغولی یل بولدی. ایرینڭ اولووی، بالاسینڭ یاشلگی، آتا وطوغانلرینڭ روسلر ایله بربولوب قزان اوستینه یورورگه تله‌ولری، آنی چیکدن طیش بورچیلر، قایغورتالر ایدی. نوغایلرنڭ قزانغه یاو بولولری، ایوان اوچون سویلب بتوگیسز توانچلی اش بولغانغه کوره، اول، ۱۵۴۹ نچی یلنڭ آزاغنده، قزان یورتی اوستینه یورور اوچون عسکر جیارغه بویوردی. نویابرنڭ ۲۴ نچی کوننده، اوزی ماسقاودن یوردی. فیورالنڭ ۱۲ نچی کوننده، قزان یانینه کیلوب طوقتادی. اول کون یکشنبه کون ایدی (۲). قزانلیلر، نوغایلرنڭ اوزلرینه یاو ایکانلکلرینی بلسه‌لرده، ۱۵۴۹ نچی یلنڭ کوزنده، یوسف میرزاغه ایلچیلر یباردیلر. بولرنه بارسی ۷ کشی بولوب، باشلرنده ابزل - قوالصلی حاجی ایدی (۳). ایلچیلرنڭ نه اوچون کیلولری یارلیقلرده کورسه‌تولماگان بولسه‌ده، آنلرنی، سیون - بیکه‌نڭ، اتاسی یوسف‌دن، یاردم سورار اوچون یباروگان بولووی آڭلاشولادر. یوسف، قزان ایلچیلرینی صالقونلق ایله قارشو آلوب انلرغه آچیق یوز کورسه‌تمادی. انڭ بولای ایتووی، قزانلیلرنڭ هوشی جایده یونسنی قزانغه کرتمایچه، آنڭ یانندغی

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 169.

۲) Никон. л. т. 5 стр. 160. Цар. кн. стр. 460—461. Татищевъ т. 5 стр. 276.

۳) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 202.

کشیلارنی قولوری اوچون ایدی. نوغای میرزالری، ایوانغه یازغان یارلیقلرنده، اوزلارینی «بز مسلمان» دیوب یازسه‌لرده، بولرنڭ هیچ برسنده‌ده مسلمانلق یوق ایدی. آنلر، ایوان‌نڭ آزغنه بوله‌کلری اوچون، قریم یورتی اوستینه باسقونلق ایته‌کلری کبی، قزان یورتی اوستینه‌ده باسقونلق ایتودن طارتونمیلر؛ نوغای قانینی آغوزودن چیرکانمیلر ایدی. یوسف میرزا شونداپلارنڭ برسی بولسه‌ده، اول، قزان اوستینه یورونی اوخشاتوب بترمی، آڭا کوڭلی چتلاب اوطورمی ایدی. آنڭ بولای بولووی، قزی سیوین‌بیکه‌نڭ قزانده بولوووی اوچون ایدی. اول، ایوان‌نی قزان اوستینه کیلورگه چاقوروب یارلیق یبارگان ایدی ایسه‌ده: آنی، اوخشاتوب تورمادی. ١٥٤٩ نچی یلنڭ کوزنده، ایوانغه یاکادن یارلیق یباروب، آنی، قزانلیلر ایله کیلشورگه دیمه‌دی. «حاضرنده مینم قزم قزانده، مینم اوروغلرمده آنده، مین قزانغه سزنڭ ایله کیلوشورگه بویوررمن، مین سزنی کیلوشتوررمن. ایندی سینڭ ایله کیلوشورگه تله‌میلر ایکان، اول چاغنده جای کونی سین قردن، مین بو یاقدن بارورمن. مینم اوچون، سین آنلرنی حاضرنده محاربه ایتمه. مین سینی قزان ایله کیلوشتوررمن. سزگه تولوك تولورگه بویوررمن. مینم سوزمنی قزانلیلر طڭلامیلر ایکان، اول چاغنده، اوز اشکنی اوزڭ قارارسن» دیدی (١) یوسف‌نڭ یارلیغی هجرتدن ٩٥٦ نچی یلنڭ اوکتابرنده (٢) یازولغان بولوب، آنڭ ماسقاوغه ایرشووی ١٥٤٩ نچی یلنڭ ١١ نچی دیکابرنده بولدی. اوّل چاغنده ایوان ماسقاودن قزان اوستینه یورگان ایدی. شوڭا کوره، یوسف یارلیغی‌نڭ، قزان اوچون، آز بولسه‌ده فائده‌سی بولمادی. یوسف: سیون‌بیکه‌نی صوڭندن قزغانسه ایسه‌ده، آنڭ قزغانووی سیون‌بیکه‌نڭ قانلی یاشلرینی طوقتاتورغه یاردم ایتمادی. ایوان، قزان‌نی ١١ کون قاماب طورسه‌ده، آلورغه بولدیره آلمادی. قاتقان کوڭلی نوغای بکلرندن سیون‌بیکه‌گه یاردم بولماسه‌ده، باغشلاووچی تڭری آنی طاشلامادی. قوّتلی یاغمور یاغوب، روسلرنڭ اشلرینه قوماچاولادیغی کبی، بیك کوچلی جیل چغوب هم آنلرنڭ اشلرینه شاقطی قوماچاولق ایتدی.

---

1) Продолж. древ. росс. вивлиоѳ. т. 8. стр. 205—206.

٢) هجرتدن ٩٥٦ نچی یل، میلادی ایله ١٥٤٩ نچی یلغه طوغری کیله‌در.

قارلرنڭ ئوزی باشلاویده روسلرنی شاشوروتوب تالدردی. هوا کوندن کون یلینه باشلاب، کوچکنه یلغەلرده بوزلر قاقشادی. کون بویی یاوقان یاڠمورلر ایل آیاق آستی بورماسی بولدی. بونلر یاو صبده ایوان اوچون اچ پوشورغچ نرسەلر ایدی. شوڭا کوره، اول، فیورالنڭ ۲۵نچی کوننده، قزاننی طاشلاب کیتدی. ایوان، ایدل آرقیلی چققاچ، زویه یلغەسینڭ طاماقی باشینه طوقتادی. باشندەغی کشیلری ایله کیڭەشوب، زویه طاماغینه بر شهر بنا ایتارگه اویلادی. اول اورننده «توگەرەك طاغ» آتالغان بیوك بر طاغ بولوب، قالانی شونڭ باشینه یاصارغه بولدی. ۱۵۵۰ انچی یلنڭ ۲۶نچی دیکابرنده، نوغای میرزالرندن آرسلان، آتای، تیلاق میرزالر روس یورتی نڭ بیشچیرا آتالغان ئلوشی اوستینه باصقونلق ایتدیلر. بونلر ایله ۵۰ مڭ نوغای یاوی بار ایدی (۱). نوغایلر نڭ بو باصقونلقلری اوزلری اوچون ضررلی بولوب چققیغی کبی (۲)، قزان اوچونده فائدەسی بولمادی. اگرده آنلر، اوتکان یلنڭ قشنده باصقونلق ایتکان بولسەلر ایدی، صیون - بیکەنیده قواندیرغانلر، اوزلری اوچونده شاقطی فائدە ایتکان بولورلر ایدی. ۱۵۴۹-۱۵۵۰ انچی یللرده، روسلر قزانغه طور ضرر کیلتوره آلمادیلر ایسەده، کیلەچکده آنلرنڭ طاغیده قزان اوستینه هجوم ایتەچکلری بیلگولی ایدی. شوڭا کوره، صیون - بیکه، ۱۵۵۱ نچی یلنڭ قشنده، اوغلی اوتامش گرای اسمندن ایوانغه ایلچی یباروب، آنڭ ایله باریشلغده بولورغه تلەگانلگینی بلدیردی. آتامی یوسف نڭده «کیلدی-اور» اصلی ایلچیسی ماسقاوغه کیلوب، ایوانغه، یوسف دن یارلیق کیلتوردی. آنڭ بو یارلیغنده، ایوان نی، قزان ایله طاتولاشورینی اوتونولگان ایدی. روسلر ایله تاتارلر آراسنده دشمانلق بیك نق طامور جابگانلگی سببلی، آنی، تیز گنه بتوروگه ممکن توگل ایدی. ایکی یورت آراسنده نەچاقلی ایلچیلر یورسەده هیچ برسندن کوزگه کورونورلك فائده چقمادی هم چغاچقده توگل ایدی، ایوان، زویه طاماغینه قالا یاصارغه چن کوڭلندن تلەگانلگی اوچون، ۱۵۵۱ نچی یلنڭ یاز باشنده، زویه باشینه کوچلی عسکر یباردی. قالا اوچون

---

۱) Русскій хронографъ ч. 1. стр. 532.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 161. Цар. кн. стр. 462. Татищевъ т. 5. стр. 278.

کیره‌کلی بولغان بورالر، اوغلیچ اور ماننده بورالغانلر ایدی. شول یلنك جاینده، زویه قالاسی اشله‌نوب تاماملاندی. آنکا چیرکاوده صالوندی.

زویه قالاسینك یاصالووی، قزان خانلغینی بتورور اوچون روسلرغه ایك‌ذق توره‌ك ایدی. طاغ یاغی کشیلری، روسلرنك زویه‌گه اورونلاشولرینی کورگاچده، روس باشلقلری یاننه کیلوب، اولوغ کنازگه باشونددقلرینی بلدیردیلر. زویه‌نك صالونووی قزانلیلرنی‌ده قورقوتدی. قزان اولوغلری اوز آرا جیولوشوب، روسلردن نیچوك صاقلانورغه کیره‌کلیگی طوغریسنده کیکاشه باشلادی. روسلرنك قزان خانلغی اورتاسینه کیلوب اورنلاشولری، سویون-بیکه‌نی بیگره‌کده قورقوتدی. اول، قزاننی نغوتورغه بیوروب، هر یاقدن عسکر جیارغه قوشدی. روسلر ایله صوغوشورلق عسکر جیولوب بتماگاننی، ایر کلی کشیلرنی، آقچه ایله بولسه‌ده یالالرغه، شونلرغه آقچه‌نی اوز خزینه‌سندن بیرورگه بولدی. زویه قالاسی بولوب طورغانده، قزاننك روسلرغه کیتووی بیلگولی بولغانلقدن، سویون-بیکه روسلرنی زویه‌دن قوولاب قالانی اوز قولینه آلورغه، اقتق کوچنی قویوب بولسه‌ده شونی اشلرگه تلیدر ایدی(۱). قزاننی نغوتدیرووی، عسکر جیارغه بویوروووی، یتماگانلربنی اوز آقچه‌سینه یالالرغه بولووی بارسیده شونك اوچون ایدی. آنك اوبلاغانی «خانلق» اوچون فائده‌لی بولسه، قزان خلقی آنکچه اش ایتمادی. سویون-بیکه‌نك بویروغینی طوتقان برگنه کشی بولوب، اولده، قوشچاق اوغلان ایدی. بو کشی تازا هم عقللی وشونك ایله برابر چن مسلمان ایدی. قزانده قوشچاق بولماغان بولسه ایدی. اول، ئلله‌قایچانلر روسلرغه کیتکان، آنك قالاسی اوستینه روس یالاوی کوتیرلن نادالغان بولور ایدی. قوشچاق، قریملیلر ایله نوغایلردن ۲۰ مك عسکر حاضرلاب، روسلر ایله صوغوشورغه بولدی.

قزانلیلر، سویون-بیکه‌نك سوزینی طكلامایئچه، روسلر ایله اوروشدن باش طارتدیلر. «بز، روس عسکرینه قارشی طوره آلمیمز» دیو صوغوشقه بارمایه‌چقلرینی بلدیردیلر. قوشچاق، بورت اوچون طروشوچی ایرلرنك برنچیسی وشونك ایله برابر سویون-بیکه‌نك بویروغنچه اش ایتوچی بردن

---

1) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 69—70.
И[illegible] взят. казан. гл. 35.

بو یاقلق بولغانلقدن، سیوین-بیکه‌نینگ آنی باشقه بکلردن آرتق کورووی بیلگولی ایدی. قزان بکلری، سیوین-بیکه‌نینگ قوشچاقنی آرتق کورووینی یاراتمیلر، آنگا‌لری یوقادر ایدی. قزان خلقی بوروندین بیرلی بوش بوغازلق ایتوچان، کشی اوستینه یالا یابونی یاراتوچان بولغانلقلری اوچون، آنلر، سیوین-بیکه‌گه‌ده یالایابودن طارتونمادیلر. سیوین-بیکه قوشچاق ایله اویناش ایدی، قوشچاقغه خاتونلقغه بارمقچی، آننگ ایله برلشوب اوغلی اوتامش گرای‌نی اولتورمکچی بولا، دیوب سویلیلر ایدی (۱). قزانلیلر اوز آرا طالاشوب یاتسه‌لرده، روسلر زوبه قالاسینه اورونلاشه‌لر، قزاننی آلور اوچون، نقلاب حاضرلنه‌لر ایدی. بو چاقنده طاغ یاقی، یتونلای دیورلک، روسلرغه، باقونغان، قزاندن آیورولغان ایدی. قزانلیلر روسلرغه بیرمی طوروچی سیوین-بیکه ایله قوشچاق، اوشانداق آنلر بویوروغنچه یوروچی قریملیلرغه بولوب، قزان کشیلرینینگ کوبره‌گی ایواشغه باقونورغه، شیخ علی‌نی ایسه خانلقغه آلورغه‌تلیلر ایدی. قزانلیلر ایله قریملیلر آراسی بیک‌نق‌بوزولغانغه کوره، صوکغی‌لر اوزاریتی قزانلیلرنینگ روسلرغه طوتوب بیرولرندن قورقا، تیچوک بولسه‌ده، قزاندن قاچارغه اویلی باشلادیلر. توندرنینگ برنده، قوشچاق، قریملیلر ایله، قزاندن چقوب قاچدی. بونلرنینگ اوغلان، بک، حاجی، میرزا، قازاقلریغنه ۳۰۰ کشی بولوب، آنلرنینگ خاتونلری هم بالالری قزانده قالغان ایدی. وولغه‌نینگ توبه‌نندەم یوقاریسنده روس صاقچیلری بولغانلغی اوچون، قوشچاق قاما آرقیلی چقوب، قریمغه قایتمقچی بولادی. لیکن آنده‌ده روس صاقچیلری بارلغینی بلمگاچ، قامانینگ یوقاریغی طرفینه منوب چقارغه اویلادی. واتکه بلغه‌سینه یاقینلاشوب، بلغه آرقیلی چغا باشلاغاچ، شول اورونده صاقچیلق ایتمکده بولغان، روس قازاقلری قریملیلر اوستینه هجوم ایتوب، آنلرنی قره باشلادیلر. قریملیلرنینگ کوبیسی قرولدی، قایسی‌لری صوغه باتورولدی، قایسی‌لری ایسه طوتقون ایتولدی. طوتقون ایتوچیلرنه باریسی

1) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 70—71. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 323—324. Истор. о взят. казан. гл. 36.

٤٦ کشی بولوب (١)، بونلر آراسنده قوشچاق ده بار ایدی. بونلر بارسیده ماسقاوغه اوزاتولدی (٢). قزانی روسلرغه بیردیرمی طوروچیلرنڭ باشنده قوشچاق بولغانغه کوره، آنی، ماسقاوغه بوغاولاب کیلتوروالدی. اول چاقلرده روسلر قولینه طوتقون ایتولگان تاتارلر ئولوم جزاسندن دین آلماشدیرو بیلن قوتولا آلالر ایدی. ایواڭ قوشچاق نیده دین آلماشدیرورغه دیمادی. شولای بولغانلق آنی ئولومدن قوتقاروب، باغاشلاب هیچ ایک بگینی بلدیردی. لیکن قوشچاق، ایوانغه قل بولورغه تلامادیگی کبی، دین آلماشدیرورغه ده تلمادی. روس قولندن شهید ایتولونی آرتق کوروب، ایگ آوولوم ایله ئولونی اختیار ایتدی قوشچاق. نیچه کون تورمه‌ده یابولوب طوتولغاندن صوڭره، شهرنڭ طشینه چغاروب، باشی کیسولدی. باشقه ایپ‌داشلری ده، آنڭ ایله برگه، شهید ایتولدی.

قوشچاق قزاندان قاچقاندن صوڭره، قزان اولوغلری سیوون‌بیکه یانینه کیلوب «بیکه! بز حاضرنده نی اشلی آلامز؟ سین بزنڭ هقده نرسه اویلیسن؟ بزگه کیلگان بو قایغودن بز قایچان قوتولورمز؟ سینڭ پادشاهلق ایتوویڭه، بزنڭ ایسه سینڭ ایله برگه خواجه‌لق ایتوومزگه صوڭغی چیك کیلوب یتدی: بز شولای دیب بلەمز... حاضرنده کوبلەب کیلگان، اوشانداق بزنڭ بیرمز اورتاسنده نق قالا یاصاب، آتاردن، هر وقت بزنڭ ایله اوروشورغه کیله آلغان. بانلرنده طور طوپلری بولغان روس عسکرینه بز اوزمزنڭ جیولوب یتماگان هم حاضرله‌نماگان آز عسکرمز ایله نیچك قارشو طوربق؟ بز آنلرنی جیگگانچه، آنلر بزنی جیگارلر، قوشچاق باتورنی اوزمزنڭ خانمز اورننده طوتوب، آنی خاننڭ بویروغی بوینچه، خان کبك اولوغلی هم آڭا باش بیره، اوشانداق خانغه اوشانغان کبك آڭا اوشانا ایدك. مونه اول شوندی کبیرەکلی هم آقیر چاقده طایلاب کیتوی ایله، بارمزنده ئولوك، بزنی قورقوغه سالدی. بزنی قوزغالو هم قایغو اچنده قالدیروب، اوزینڭ نرسه‌لرینی، باشقه‌لر نقینی، اوشانداق آنڭ باتور کشیلرینی یاشورنوب آلوب کیتووی ایله خانلقنی هلاك ایتدی.

---

١) قایسی بر روزنامه‌لرده، قزاندن قاچوچی قریملیلرنی ٥ مڭ، طوتقون ایتولوچیلرنی ٣ یوز دیوله‌در.

٢) Никон. т. 5. стр. 166. Цар. кн. стр. 468. Татищевъ т. 5. стр. 287. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 71—72. Истор. о взят. казан. гл. 36.

اول، قاچووی ایله تنگری بنك یازمشندن یالغوزی قوتولمقچی بولدی. اول، کمله‌ردن
قورقوب قاچقان بولسه، شونلرنك قولینه اوزی باروب توشمی هم شونده
یوق بولدی. بز حاضرنده اوزمزنك اولوقلغمز هم کیلومه‌سی اوبله‌رمزنی
طاله‌لاب، سبنك اسمکدن شیخ علی باتینه کیلشورگه بارووغه کیره‌ك. اول بزنك
ناچارلقلرمزنی اونوتسون؛ بزگه پادشاه بولوب کیلسون؛ سبنی اوزینه خانلقغه
آلسون. آنك سبکا اوبله‌نووی، طوتقونغه اوبله‌نو کبك بولمایچه، بارانوب،
سبوگوه‌لی بیکه‌گه اوبله‌نو بولسون. شونی ایتوب آنك یوره‌گی طنچلانور،
باشلقلرنك بارچه‌سی کیلودور» دیدیلر (۱). بو سوزنك آخرینه قاراغانده،
آنی سویله‌وچی کشیلر قزان اولوغلرینك سیون - بیکه یاقلیلری بولوب، بونلر،
سیون - بیکه‌نی شیخ علی گه بیرمکچی، شولای ایتوب قزان خلقینی طنچلاندیرماقچیلر
ایدی. قایسی بر روز نامه‌لرنك سوزلرینه قاراغانده، سیون - بیکه اوزینه
طلشقی یاقدن آنکا رضا بولدی. قزان خلقینك کوبره‌گی ایسه سیون - بیکه ایله
اوتامش گرای‌نی ایوان قولینه طابشورو اویلده ایدی. بو چاقده قزان ایلی
اوکغایسز حالده بولونوب، آنك هیچ فایده‌لی بارده‌م آلو احتمالی یوق ایدی.
صوغشسز وقتلرده‌ده طنچ طوره آلماغان قزانلیلرنك، بو چاقده‌غنه طنچلانوب،
خانلقنك یاشاوی اوچون کیره‌کلی بولغان اشلرگه کروشولری ممکن توگل ایدی.
قوشچاق کبك بولادقلی بو باتونك قزانده کیتووی سیون - بیکه اوچون نه
چاقلی قیونلق بولسه‌ده، قزان اوچوقده شول چاقلی قیونلق یاصادی

VI

سیون - بیکه‌نك طوتقون ایتلووی

قزانلیلرغه، روسلر یانینه باروب یارلیقاش ایسته‌ودن باشقه‌چاره قالماغانغه
کوره، آنلر، تویه‌ده طوروچی شیخ علی همده روس باشلقلرینه ایلچیلر
یباروب، اوزلرینی اولوغ کنازنك یاقشلاوینی، گناهلرینی عفو ایتوب،
آنلرنی طوتقون ایندرماوینی، قزانغه خان اولاروق شیخ علی‌نی یباروونی،
سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی ماسقاوغه آلدرووینی اوتندیلر (۲).

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 72—73. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 330—332. Истор. о взят. казан. гл. 37.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468.

بو خبرنی شیخ علی گه کیلتوروچیلر، قزاننک ایک آقاقلی عالملرندن بولغاچ، قلشریف ملا ایله بی‌-بارس راستوف اهلی کشی ایدی. شیخ علی، قزان ایلچیلری ایله سویله‌شدکدن صونگره آنلرغه، اولوغ کناز ایواننک اوز یانینه ایلچیلر یباروگه، آنگا یاقوندقلرینی بلدیرورگه بویوردی. شونک اغنی ایشلر اوچون ۲۰ کون مهلت بیروب، شول آراده قزان توصلیغه یورمی طوروغه سوز بیردی. قزانلیلر، بولبارس میرزانی ماسقاوغه ایلچی ایتوب یباردیلر. شیخ علی ایله باریلر، یاقوف‌شوبین اهلی بایار بالاسینی یباروب، آننک آرقیاسی، قزان یورتیننک نه حالده ایدیگینی آچیق ایتوب ایوانغه بلدردیلر. بولبارس میرزا ماسقاوغه باروب، بتون قزان یورتی اسمندن، ایوانغه یالونچلی یارلیق طاپشوردی. اول یارلیقده «بتون روسنک اولوغ پادشاهسی، اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچغه، باشلرنده خدایتلی اوغلانلرهم مورالی بک بولمغی حالده، بتون قزان یورتی، ملالری، سیدلری، شیخلری، شیخ‌زاده‌لری، ملا زاده‌لری، امام‌لری، حاجی‌لری، حافظلری، بکلری، اوغلانلری، میرزالری، اچکیلری، یورده‌گی عم یورتنک طشنده‌گی قزاقلری، اوشانداق چواشی، چیرمش، موقشی، طارخان، میشه‌رلری وبتون قزان ییری، صین اولوغ پادشاهنک آنلرنی باغشلاب، آنلرغه بولغان آچوکنی بتوروک، قزانغه خان ایتوب شیخ علی‌نی یباروک، اوتامش گرای خان‌نی ایسه، آنامی ایله برگه، آلوک طوشمامنده صیگا باقونه‌لر؛ روس طوتقونلرینی قوتقاروب، قریه‌لیلرنک قزانده قالغانلرینی، اوشانداق آنلرنک خاتون هم بالالرینی اولوغ کنازگه بیرورگه بولالر؛ شولای ایتوب پادشاه آنلرنی باغشلاسه ایدی. شول حقده آنلر طابونه‌لر (۱)» دیو یازولغان ایدی.

ایوان، قزانلیلرنک یالونچلی یارلیقلرینی ایشتکاچده، بولبارس میرزاغه جواب بیرورگه قوشدی. اول جواب: اوتامش گرای ایله سیون‌-بیکه‌نی، اوشانداق قریملیلرنک بارچه‌سینی اولوغ کنازگه طاپشورولغانده، ایوان، قزان یورتینی باغشلایه‌چق؛ قزانلیلر روس طوتقونلرینی هیچ بر وقت قوللرنده طوتمایچه، آنلرنک بارچه‌سینی آزاد ایتورگه، بکلر هم اوز قوللرنده بولغان روس طوتقونلرینک

---

1) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468. Кн. степенная стр. 641.

بارچەسینی قزان یلغەسینڭ طامامنە کیلتوروب، آنلرنی، شوندە روس بایارلرینە طابشوروغە، قالغان طوتقونلرنی ایسە، شیخ علی پادشاه بولغاچدە، بلرسنە قوتقاروب، قزانلیلار قولندە روس طوتقونلری هیچ بر کشی قالماسقە، دیگان سوزلردن عبارت ایدی. یولبارس میرزا، ایواننڭ جوابینی ایشوتکاچدە، «هر اش پادشاهنڭ ایرگندە، اول، آنلرنی نیچوک باشلاسە، بارسیدە شولای بولورلر (۱)» دیدی. شوندن صوڭ ایوان یولبارس میرزانی قزانغە قایتاروب، تگی سوزلرنی قزان بکلرینە سویلرگە بویوردی. شیخ علی، اوشانداق روس باشلقلری یانینە آلیکسی آداشف اسملی کشینی بیاروب، آنڭ آرقیلی تگیلرگە، نیچوک اش ایتارگە کیرەکلک طوغریسندە، بویروق یازدی. ایواننڭ بو بویروغی قزان خانلغی اوچون جیکتن طیش ضررلی بولدیغی کبی، صیون - بیکە اوچوندە شول چاقلی ضررلی ایدی. آڭا قاراغاندە، ایدلنڭ صول یاغی ایلە آرچەقری قزان خانلغینە قالدیرولوب، طاغ یاغی روسیەگە قالورغە، شیخ علی قزان خانی بولورغە تیوشلی ایدی. ۱۵۵۱ نچی یلنڭ ۶ نچی آوغوستندە، آلیکسی آداشف زویەگە کیلوب، شیخ علی ایلە کوروشدی، قزانلیلر ایلە نیچوک اش ایتارگە تیوشلیلکگی خصوصندە بولغان ایواننڭ سوزلرینی شیخ علیگە سویلەدی. شیخ علی، ایواننڭ بار اشینی یاراتدی ایسەدە، طاغ یاغینی قزانغە قالدرمایچە، روسیەگە قاراتووینی یاراتمادی. لیکن آنڭ یاراتماوندن قزان خانلغی اوچون فائدەلی اش چقمادی. بو بویروقنی اینولگانچە شیخ علی ایلە باشلقلر قزانغە ایلچی بیاروب، قزانلیلرغە، ایواننڭ آنلرنی باشلاغانلغی. اولوغ گناهگە طوغری بولوچیلقغە سوز بیرور اوچون، زویە قلاسینە کیلورگە تیوشلی ایدکلرینی بلدردیلر. آوغوستنڭ ۹ نچی کوننده قزاندن ایلچیلر کیلدی. بونلرنڭ باشلرندە قاسم ملا ایلە بی - بارص بک ایدی. شیخ علی، آنلرغە ایواننڭ نرسەلر تلەگانلگینی بلدیروب، نیندی نرسەلرگە سوز بیرورگە تیوشلی ایدیکلرینی سویلەدی.

ایواننڭ بویروغنچە قزانلیلر اوچون بیک آغیر شرطلر بولغانغە کورە، آنلرنڭ کوبیسی اول شرطلرنی قبول ایتەسیلری کیلمادی. قزانلیلر، بایارلر

1) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468. Татищевъ т 5. стр. 288.

ایله بیك اوزاق صاتولاشوب تاراشه‌لارده، آنلارغه روسلار طرفندن هیچ بر بومشاقلق کورسه‌تلمه‌دی. ایوانغه‌ك بویروغینه: اگر ده قزانلیلار آنك تله‌گانلرینی بولدرماسه‌لار، اول، شوشی کوزنی قزان اوستینه یورویه‌ك، دیولگان بولغانغه کوره، قزانلیلار، ایرکسز اولارغه روسلار تله‌گانچه اش ایته‌کچی بولدیلار. بایارلار ایله قزانلیلار آراسنده سوپله‌نگان سوزلارگه بناء، صوکغی‌لر، اوتامش گرای ایله آناسی صیوون - بیکه‌نی، اوشانداق قزانده قالغان قریملیلرنی زوبه قالاسینه کیلتوروب روسلارغه طابشورورغه، روس طوتقونلرینك بارچه‌سینی آزاد ایته‌رگه، بکلار ایسه اوزلرینك قوللرنده بولغان طوتقون روسلارنی قزان صووینك طاماغینه کیلتوروب بیرورگه. شیخ علی، بایارلار ایله قزان یلغه‌سینك طاماغینه کیلوب. شونده، قزانلیلار ایله صویله‌نمی قالغان نرسه‌لرنی سویلرگه، آنی بتون قزان یورتی شول اورونده قارشو آلورغه تیوشلی ایدی. ایندی قزانلیلار، روس طوتقونلرینك قایسی‌لرینی آزاد ایتمی قالدیره‌لر ایکان، اول چاقنده اولوغ کناز اوزی تله‌گانچه اش ایته‌ر. دیولگان ایدی. آوغوستنك ۱۱نچی کوننده، قزانلیلار، خدایقل اوغلان، نورالی بك، آتکیلدی آبیزنی شیخ علی یانینه یباروب، اوتامش گرای ایله صیوون - بیکه‌نی روسلارغه طابشورورچق ایدکلرینی بلدردیلر. صونلرنی قارشو آلورغه کشیلر یباروونی شیخ علی ایله بایارلارغه اوتوندیلر. شیخ علی، روس باشلقاری ایله کیکاشه‌کنن صوکره، صیوون - بیکه‌نی قزاندن آلوب، قایتوراوچون، پیتر سیربیرالی(۱) نی یباردی. آنك یاننده بایتاقغنه بایار باللاری هم اوقچیلار بار ایدی. قایسی بر روزنامه‌لرنك سوزلرینه قاراغانده، آنلرنك صانی ٤ ملك ایدی(۲). قزان تاتارلاری صیوون - بیکه‌نی روسلارغه طابشرورغه بولسه‌لرده، صیوون - بیکه‌نك اول اشدن خبری یوق ایدی. پیتر سیربیرالی، قزان اولوغلری ایله، صیوون - بیکه‌نك سراینه باروب کردی. اول چاقنده صیوون - بیکه بیوك اوروندوق اوستونده ایدی. پیتر سیربیرالی سرایغه کرگاچ، بورکینی آلوب،

---

۱) قایسی بر روزنامه‌لرده ۋاسیلی سیربیرانی، قایسی‌لرنده میخائیل سیربیرانی، دیولسه‌ده، اول کشی، پیتر سیربیرانی بولورغه کیره‌ك.

۲) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 76. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 336. Истор. о взят. казан. гл. 40.

صیون - بیکه‌نی آلورغه کیلگان ایکانلگینی صویله‌دی. تیزلك ایله کیته‌رگه تیوشلی لگینی بلدیروب، صیون - بیکه‌گه حاضرله‌نورگه قوشدی صیر بیرانی‌نك بوسوزی صیون - بیکه‌گه بیك آغیر طیولوب، اولطرغان اورنده قاتوب قالدی.

آخرینغه طاوش ایله «تنگرینك یازمشی، ماسقاو پادشاهسینك تله‌گانی بولسون» دیدی. صیون - بیکه‌نك حالسزله‌نگانلگی سرای کنیزه‌كلرینه‌ده صیزولورلك بولغانلغی اوچون، آنی، قولتوق آستوندن طوتوب طوره‌لر ایدی. تگی سوزنی ایشتووی ایله صیون - بیکه بتونلای حالسزله‌نوب گیتدی. آچی طاوش ایله قچقروب یرگه یغیلدی. آنك بولای بولووی بتون سرای کشیلرینه تاثیر ایتوب، آنده‌غی کشیلرنك برسینده یغلامی قالمادی. سراینك صیوكه‌لی خاتونلری، ماتور قزلری آچی طاوش ایله یغلیلر، بیتلرینی طورنیلر، ساچلرینی یولقه‌لر، قوللرینی چه‌ینیلر ایدی. بونلرنك طاوشلری سراینك طشینه‌ده ایشتولوب، خان یورتنده‌غی کشیلرده یغلای باشلادی. خان سرایی ایله خان یورتی قانلی یاشلر آغوزوله طورغان اورون بولوب قالدی. یغلاو طاوشی شهر خلقینه‌ده ایشتولوب، آنلر، خان یورتینه کیله باشلادی. قزانلیلرنك قایسیلری روسلرنی قرمقچی بولوب، قوللرینه طاشلر آلغانلر ایدی. لکن قزان باشلقلری تگیلرگه ایرك قویمادیلر. طایاقلر ایله قاولاب، خان یورتی یانندن ایولرینه ییاردیلر. بو چاقده صیون - بیکه یغیلغان یرندن طورماغان ایدی. بر آزدن صونك، آنی، کوتاروب طورغزدیلر. آنگاولك توسی کرگان ایدی. قزان بلغه‌سینك طاماغنده روس کیمه‌سی، کوندن، صیون - بیکه‌نی کوتوب طورغانده گوره، پیتر صیر بیرانی آنی ایدل قریینه آلوب کیلدی. اول اوزی آلدن، صیون - بیکه آرتدن بارادر ایدی. صیون - بیکه‌نك یوروولك حالی بولماغانلقدن، آنی، سرایدن کوتاروب چغاردیلر. اوتامش گرای‌نی ایسه سرای کشیلری قوللرینه کوتاروب بارالر ایدی. صیون - بیکه، ایری صفا گرای خاننك قبری یانینه باروب ایسه‌نلشووگه پیتر صیر بیرانی‌دن رخصت صورادی.

صفا گرای خان، قزان مسجدلرینك برسی [illegible] ینه کوملگان ایدی (۱).

---

۱) روز نامه‌لرده، صفا گرای خان‌نی مسجد اچینه کوملگان ایدی، صیون - بیکه مسجد اچینه کردی، دیبوله‌در.

پیتو صبر بیورانی صیوون-بیکه‌نینگ اوتو نچینی طشلاب، آنگاه ایری ایله ایسه‌نله‌شو، گه
ایرك قویدی شولای بولسه‌ده، آنی صاقلار اوچون نیچه‌لب قاراوولچیلر
بیاردی. اوزی اسه ایشك توبنده قاراب طوردی. صیوون - بیکه قبریافینه
بکاچ، باشنده‌غی آلتون باشلغینی آلوب طاشلادی. موڭلی طاووش ایله یغلاب:
- ای مینم سیوگلی پادشاهم صفا گرای! کوره‌سڭمو بتون خاتونلر ڭدن ارتق
یاراتقان خاتونڭنی؟ حاضرنده مین، سیوگلو اوغلڭ ایله، روس یورتینه طوتقون
بولوب کیته‌من. سینڭ ایله اوزاق خاتلق ایتمه‌دم؛ کوب یاشی آلمادم. مین
نیك مینندن وقتسز آیرولدڭ؟ نه اوچون مینی طول، سیوگلو اوغلڭنی اوكسز
قالدیروب، قارا ییر آستینه کیتدڭ؟ مین قایده طوراسن؟ مینده سینڭ
یانیڭه‌ یاریمچی، ایکاولب یرگه طوریقچی انه اوچون مین مینی مونده قالدیروب
کیتدڭ؟ کورمیسنمو سینڭ بیکه‌ڭ اوزنڭ مه‌ڭگولك دشمانمز بولغان ما قاو
پادشاهسینڭ قولینه بیروله‌در. مین یالغوز مغنه آنگا قارشی طوره آلمادم،
اوزمه یاردم ایتوچی کشی طابا آلماینچه، ایرکسز آنگا بیروله‌من. اگرده‌ده
هم دینمز بر بولغان پادشاه قولینه طوتقون ایتولگان بولسه‌م ایدی، مین هیچ
قایغورماغان بولور، شادلانوبقنه بارور ایدم. سیوگلو پادشاهم! مینم آچی
یغلاولرمنی ایشتمسه‌نه! اوزڭنڭ قارانغی لحدڭنی آچوب، مینی اوزڭنڭ یانیڭه
آلسانا! سینڭ لحدڭ سیڭا هم میڭا خان اوروندغی، یانغی سرای بولسونلا.
ای سیوگلو پادشاهم! قابسی چاقده مین رنجوب، سیڭا «قولوچیلر ایله
طوغماوچیلرغه قووانچ بولور» دیه ایتم‌نوگلمی؟ شول‌مین ایتکانچه بولمادیمو؟
مین سوزلرنی یامه‌دڭ، مونه بزگه حاضرده تری کوینچه قایغی هم رنجو
کیلدی. سیوکوملو پادشاهم! اوزڭنڭ یاش هم ماتور بیکه‌ڭنی قبول ایتسه‌نه!
مینی حراب ایتماسه‌نه! مینم ماتورلغم ایله دشمانلر فائده‌لنماسونلر ایدی. مین
سیندن آیرولسم، کولکو هم مستقل ایتولور اوچون، تلری هم دیقلاری
یاتقه بولغان یات ییرگه کیتمیم. سیوگلو پادشاهم! کم آنده کیلوب مینم
یغلاومنی باصولدیرور، کم مینم آچی یاشلرمنی طوقتاتور، کم مینم خاطرمنڭ
قایغولرینی طاراتور، کم مینم یانیمه کیلور؟ میڭا هیچ کم یوق.. مین
قایغومنی کمگه سویلیم: اوغلمه سویلیم‌مو، اول سوزدن آیرولماغان؛ آنامه
سویلیم‌مو، اول موندن بیك یراق؛ قزانلیلرغه سویلیم‌مو، آنلر بیت اوز

ایرکلری ایله آنی اینوب مینی روسلارغه بیردیلر. ای صویکلو پادشاهم صفا گرای! نیك سین میڭا جواب بیرمیسین، نه اوچون اوزڭنڭ صویکلو بیکه‌ڭنڭ آچی یاشلرینی ایشوتمیسین؟ مونه موندە. ایشك توبنده، مرحمتسز عسکرلر طوره‌لر؛ آنلر مینی، یورتچلر قورکه‌جه‌مینی آلوب کیته‌کان کبك، سینڭ یانڭدن آلوب کیتمکچی بولالر. بو چاقده سینڭ خاتونڭ بولغان، بتون قزان پادشاهلغینڭ بیکه‌سی صانالغان کشی، حاضرده، قزغانچ طوتقون، بارلی عم آرق قل بولوب قالدی. بورونغیلاغی قوانچلر، آنده‌غی کبی صفالر اوچدی: حاضرده، یغلاولر، آچی کوز یاشلری کیلدی. اولوکه‌گی خانلق شادلقلری اورنینه، مینی، رنجولر، قایغولر، بلالر چورمادی. مین، حاضرده یغلیده آلمیم، کوز مدن یاشلر مده چقمی. بنی طورغان آچی یاشلر ایله، مینم کوزلرم صوقورایدی. کوب قچقرودن طاوشلرم قیولدی..(۱)» دیدی. صیون-بیکه شول سوزلرنی سویله‌گاچ، قچقروب، صفا گرای خان‌نڭ قبرینه یغلدی ایکی ساعت چاماسی اوروندن قوزغالا آلمادی. صیون-بیکه‌نڭ موڭلی طاوشلری ایله صولقولداب یغلاولری روس یاشلغی‌ڭڭده کوڭلینی بومشارتدی. نه چاقلی قاتی یوره‌کلی بولسه‌ده، یغلامی بولمیره آلمادی. آنڭ کوزلرندن طمیوب یاشلر آغادر ایدی. شوڭا، نه چاقلی اوغلانلر، میرزالر بار ایسه، باوصیده قچقروب یغلی باشلادی. پیتر سیربیوانیغه صیون-بیکه‌نی کوتروب طورو آغیر طبولدی. اوزینڭ کشیلرندن برصینی یباروب، صیون-بیکه‌نی آلوب چغارغه بویوردی. تگی کشی‌نڭ قوشوی بوینچه سرای یگتلری ایله سرای قزلری صیون-بیکه‌نی ییردن کوتاردیلر. شول چاقده آنڭ حالی کیتکان، بیگزی صولغان، باشی آچولغان، بیتی بوتونلای انغان ایدی. پیتر سیربیوانی‌نڭ کشیسی صیون-بیکه یانینه کیلوب، «بیکه سین قورقما، یغلاوڭنی طوقتا! سین بیت مسقل ایتلورگه، اولورگه بارمیسن. سینی ماسقاوغه اولوغ صی اوچون آلوب بارامز. قزانده نیچوك بولغان بولسه‌ڭ، آنده‌ده شولای بولورسن. اولوغلغڭ ایله ایرکڭ سیندن آلونماس. ایرکلی پادشاه سیڭا طورصی کورسه‌تور. اول، هر کشیگه مرحمتلی

---

۱) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 340—342. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 78—79. Истор. о взят. казан. гп. 40.

بولوب، سینڭ پادشاهڭنڭ ناچارلقلارینی ایسکه توشورماس. سینی بیگره کده آرانوب، قزان اورنینه، سیڭا روس یورتنده شهر بیرور. سینی قایغو هم صاغشده قالدیرمایینچه، آنلرنی شادلقغه آلماشدورور. ماسقاوده، شیخ علی دن باشقه، باش پادشاهلر، سیڭا نیکاهلر کوب. اگر تلهسهڭ، شولرنڭ اوزیکه اوخشاغانینه بارورسن. شیخ علی، سینڭ آتاڭ ویاخود باباڭ شیکللی قارت. سین ماتور چیچکه، پشکان جیلهك کبك یاش. شونڭ اوچون شیخ علی سینی آلورغه تلهماس. هر اش پادشاهنڭ ایرکنده، اول، نرسه تلهسه، سیڭا شونی قیلور. سین اول حقده قایغورتما، صاغشلاما!» دیوب سیوون-بیکه‌نی جوواتورغه طروشدی. سیوون-بیکه‌نی اوزاتوب قالورا اوچون، قزان خلقی‌نڭ بارچه‌سی اورامغه چقغان. ایر، خاتون، ییگت، قز، قورت، کچکنه‌لرنڭ برسی ده ایوده قالماغان ایدی. سیوون - بیکه‌نی روسلر قولینه طابشورو وباشه قیوب صانالماغان ایدی ایسه‌ده، صوڭندن چیکدن طیش قیون بولوب چقدی. طاش کبك قاتی کوڭللرده یومشاروب، قزغانوباشی کورماگان کوزلرده یاشلر آغار بولدی. سیوون - بیکه اوز ینه‌بیلگولنگان آرباغه اولطوروب، قزان بلغه سینڭ طاماغینه یوری باشلادی. اوزاقده طورمایینچه، آربا یار قربنه کیلوب طوقتادی. سیوون-بیکه‌نڭ آربادن توشه‌رلك حالی قالماغانغه کوره، آنی قولتوغندن کوتاروب توشوردیلر. سیوون - بیکه‌نی آلوب کیته‌چك کیمه، یار قریینده کوتوب طوره‌در ایدی. بو کیمه توزلی بیزه‌کلر ایله بیزه‌کلنگان، اورطه‌سنده، سیوون - بیکه‌گه اولطورور اوچون بیزه‌کلی بر بولمه‌ده بار ایدی. سیوون - بیکه‌نڭ آربادن توشه‌رگه حالی بولمادیغی کبی، کیمه‌گه کرورگه‌ده حالی یوق ایدی، شوڭا کوره، آنی کیمه‌گه کوتاروب کرتورگه تیوشلی بولدی.

سیوون - بیکه کیمه‌گه کرو آلدندن، اوزاتورغه جیولغان خلق ایله صاوبقلاشدی. خلقده آنڭ ایله چن کوڭلدن ایسه‌نلەشوب، سیوون - بیکه‌نی قزغانغان ایدیکینی بلدیردی(۱). ماسقاوغه اوزاتولوچی کشیلر آراسنده، سیوون - بیکه ایله اوتماش گرای دن باشقه، طاهیده تیجه‌لوب کشیلر بار ایدی. قوشچاق اوغلانڭ ایکی اوغلی، آق محمد اوغلانڭ بر اوغلی شولر آراسنده

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 81.
„ „ „ „ (сп. Румянц. музея) стр. 345.

ایدی(۱). تگی کیمه‌دو باشقه طاقیه تیچه‌لب کیمه‌لر یار قرینده طورالر ایدی. شونلرنك برسی پیتر سیر بیروانی‌ده، باشقه‌لری ایسه سیون - بیکه‌نی صاقلاب باراچاق روس عسکرینه بیلگوله‌نگانلر ایدی. اوزانده طورماینچه کیمه‌لر قوزغالوب کیندی. قزان خلقی یلغه‌نك ایکی یاقدن سیون-بیکه‌نی اوزاتوب بارادر ایدی(۲) سیون - بیکه چیکدن طیش عقللی وشونك ایله برابر بیك جومارد، اوشانداق خلقنك هر قایوسینه مرحمتلی بولغانلقی اوچون، آنی قزاندن یبارو خلققه بیك قیون طبولدی. کیمه‌لر کوزدن یوغالغانغه چاقلی، خلق آنی قاراب قالدی. سیون - بیکه اولطورغان کیمه‌نك آلدنده هم آرتنده صوقش کیمه‌لری یوروب، بونلرنك اچنده قوراللانغان روس عسکری سیون - بیکه‌نی صاقلاب بارادر ایدی. قزان خلقینه سیون - بیکه‌نی اوزاتو نه چاقلی قیون بولسه، آنی روس قولینه طابشروب، ایولرینه قایتوده شول چاقلی قیون بولدی. اوزاتقانده کوبه‌و یاش قیولدی ایسه، قایتقانده قیولغانیه آندن کیم بولمادی. سیون-بیکه‌نك قزاندن کیتووی ۱۵۵۱ نچی یلنك ۱۱ نچی آوغوستنده بولوب، زویه‌گه بیتووی شول کوننك کیچنده بولدی(۳). آنی اوزاتور اوچون قزاندن بایتاق کشی زویه‌گه کیلگان ایدی. شونلرنك قایسی‌لری یغلاب قزانغه قایتدی؛ قایسی‌لری ایسه زویه‌ده قالدی.

سیون - بیکه، زویه قالاسنده بر کیچ قوندقدن صوڭره، آوغوستنك ۱۲ نچی گوننك، ژولغه بوینچه ماسقاوغه اوزاتولدی. آنی صاقلاب بارور اوچون پیتر سیر بیروانی یبارولدی. پیترنك یاننه بایار بالالری، اوقچیلر، اوشانداق

---

۱) Никон. л. т. 5. стр. 168. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5, стр. 289.

۲) روسچه روزنامه‌لرنك اوشانچلی‌لرنده، سیون - بیکه‌نك کیمه‌گه اولطروب زویه‌گه کیتووی قزان یلغه‌سینك طاماغنده بولغانلقی کورسه‌ته وله‌در، قزان روزنامه‌سنده ایسه، سیون - بیکه‌نك کیمه‌گه اولطورووی، قزان یلغه‌سنده بولدی دیوله‌در. کیمه‌لر قزان یلغه‌سینك طاماغندن بر آزغنه اچکه‌رك کورگان بولسه‌لر، روزنامه‌لرنك سوزلری برگه جیولادر.

۳) Никон. л. т. 5, стр. 160. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5, стр. 289.

قزان اولوغلارندن قاسمروف ایله علی مردان خاجی بار ایدی(۱). سیون-بیکه زوینه‌دن کیتکاچ، قزانغه طابا قاراب: «قزغانچ سین قازان، قایغولی شهر! سینک باشکدن تاجک توشدی، سین حاضرده طول خاتون کبک بولوب قالدک. سین خواجه‌نورگل، ایندی قل بولدک؛ سینک آتاقلیلغک بارسیده کیتدی سین، باشسز آرسلان کبک، حامسز قالوب، یتدک. هر بر پادشاهلق عقللی پادشاه ایله اداره ایتوله، کوچلی عسکر ایله ساقلانولا. شونلر بولماغاچ، کم سیندن پادشاهلغکنی آلماس؟ سینک کوچلی خانک اولدی. باشقلارک کوچسزله‌ندی، کشیلرک بیوقلی، باشقه پادشاهلقلر سینی یاقلامادی، از بولسه‌ده میکا یاردم بیرمادی، شونکا کوره، سین جیکولدک. موند حاضرده، سین اوتکانده‌گی آتاقلیلقلرکنی، آتده‌غی بهره‌ملرنی، انداغی جیوندلرنی آنداغی کیف-صفالرنی صاغونوب، مینم ایله برگه یغلا! قایده سینک بر وقتداغی خانلق بهره‌ملرک، آنداغی عادلقلرک؟ قایده سینده‌گی اوغلانلرنک، بکلرنک میرزالرنک ماقتانو واولوغلانولری؟ قایده سینک یاش خاتونلرک، ماتور قزلرک؟ آنلرنک بیو وجرلاولری؟ بونلر بارسیده یوغالدی، بتدی. حاضرده سینک اول اورنکده خلقنک اوکفراشووی، اوفولداوی، یغلاوی، اوکسووی گنه قالدی. سینده بال یاغه‌لری، اچماک چیشمه‌لری آغقان چاقلر بار ایدی. حاضرده، آنده سینک کشیلرکنک قانلری آغادر. آچی یاشلری قیبولادر. روس قلچی آنلرنی یتورگانچه‌گه چاقلی کیسمیدر. ای الله! مینم باشیمه کیلگان واقعه‌نی آنام ایله آتامغه باروب خبر بیروچی، کشی تلی ایله سویلاوچی، تیز اوچوچان قوش قایدن آلیم ایکان؟ ای الله! بزنک کونچیمز هم آزغن دشمانمز بولغان شیخ علی‌گه اوزک حکم ایت، اوزک جزاسینی بیر! مینی دشمانم قولینه بیرگانلک‌لری اوچون، میکا کیلگان قایغولر، شیخ علی ایله قزانلیلر باشینه‌ده کیلسون. آنلرنک تلاوی، ایوانی آلداولری سبنچه. مین قولای بولدم. مین طوتقوننی (شیخ علی) اوزینه آورغه تله‌مادی. مینی طور خاتون اینه‌سی کیامه‌دی(۲) اول. مینی باشقه، اوزینک خاتونلری ایله‌گنه،

---

1) Никон. л. т. 5. стр. 168. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5. стр. 290.

۲) سیون - بیکه شیخ علی‌نی یاراتمی ایدی اپسه‌ده، خانلق‌نی اوز قولنده قالدرو اوبی ایله شیخ علی‌گه باروغه رضا بولغان بولورغه کیرک.

قزانده پادشاهلق ایتمکچی بولدی. اول میڭا اولوغ گناهنی اچولاندیروب، آنڭ بو بر وقت بر ینچه، بزنی هیچ گناهسز، اوزمزنڭ پادشاهلغمزدن قاولاندی، نه اوچون بزنی اوزمزنڭ بیرمزدن قاولیلر، نه اوچون بزنی طوتقون ایتەلر؟ اول میڭا قزانده کچکنه بر ئلوش یر بیرسه، مین شوندن آرتق نرسه تلەماس، ئولگانچه گه چاقلی شونده طورور ایدم. یا ایسه مینی اوزمنڭ اوطرافم بولغان نوغای اوردا سینه، جایق آرتینڭ اولوغ بکی بولغان آتام یوسف یانینه ییبارسه ایدی، مین آنده تاماڭ ایونده ترکلك ایتەر اوزمنڭ اوکسزمم طول قالوویمه ئولگانچه چاقلی یغلار ایدم. ماسقاوغه باروغه، روس یورتنده مسقللانوب، کولکی ایتولوب یاشاوگه قاراغانده، میڭا ایرم یاننده بولو آرتغراق، اچی ئولومنی طاتو یاخشیراق بولور ایدی...» دیدی. (۱). سیون - بیکه رویەدن ئیڤنی - نوفوروده، آندن موروم‌غه، موروم‌دن ولادیمیر ارقیلی ماسقاوغه کیلدی. آنڭ رویه ایله نیڤنی آراسنده، اوماندان نیڤنی ایله موروم آراسنده بولغان سفری کیمەلرده بولوب، بولرنڭ برنچیسی ئولغه بوینچه، ایکنچیسی اوقا بوینچه ایدی. باشقەلری آربا ایله بولدی. سنتابرنڭ ۵نچی کوننده، سیون - بیکه ماسقاوغه کیلوب یتدی. اول کون شنبه کون ایدی (۲). سیون - بیکەنڭ رویەدن کیتووندن بر کون صوڭ، شیخ علی قزانغه کیلدی. قزان یلغەسینڭ طاماغنه کیمەدن توشوب، بیش - بالطه یاننه اورون طوتدی. آوغوستنڭ ۱۴ نچی کوننده قزاندن قلشریف ملا، محمدسید، خدایقل اوغلان، مورالی بکلر شیخ علی یانینه کیلدیلر. بونلر، شیخ علی‌نی قزان خانلغینه بیلگولەر، روسلر ایله ایکی آراده بولاچق اشلرگه سوز بیرور اوچون کیلگانلر ایدی. آوغوستنڭ ۱٦ نچی کوننده، شیخ علی قزانغه کروب خانلق ایته باشلادی (۳). سولای ایتوب قزان خانلغی یاڭادن شیخ علی قولینه کوچدی. شیخ علی،

---

۱) Истор. о казан цар. (сп. Румянц. музея) стр. 347—350. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) 82—83 Історъ о взят. казан. гл. 42.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 168. цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5. стр. 290.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 169. цар. кн. стр. 470. Татищевъ т. 5. стр. 291.

طشدن قاراغانده، قزان خانی بولوب کورونسه‌ده، خانلقنی باشقاروچی روس
کنازی ایوان ایدی. قزان خانلغینی باشقارو طوشماسنده، شیخ علی اوزلگندن
براشی اهلی آلماینچه، آنک بار اشله‌گان اشی ایوان بویروغی بوینچه ایدی.
مونده ئلوک، شیخ علی قزانده طنچلاب خانلق ایته آلمادیغی کبی، بو یولده
طنچلاب طورا آلمادی. آنی قزانلیلر یاراتمیلر، آنگا، خانلقنک آلغه کیتووینه
طرقوچان بیته‌کچی دیوب قارامیلر ایدی. ١٥٥٢ نچی یلنک غنوارنده موالی،
قاستروف بکلر، اوشانداق علی مردان حاجی ایوانغه یاغوتوب، شیخ علی‌نی
قزاندن آلووینی، آنک اورننه بر قالغای یباروونی اوتوندیلر. بونلر اول
چاقنده ماسقاوده طوراللر ایدی. تنگیلرنک سوزلری ایوانغه اوخشادی. شول
یلنک فیورالنده، آلیکسی اداشف‌نی قزانغه یباروب، آنگا، شیخ علی‌نی خانلقدن
توشورورگه بویوردی (١). مارت‌نک ٦نچی کوننده، شیخ علی قزاندن کیتدی.
یازنی زوبه‌ده، اوزدیروب، یلغه‌لر آرچولغاچ قاسمغه قایتدی.

VII

سیون - بیکه‌نک شیخ علی گه کیاوگه کیتووی.

هیچ بر وقت طنچ طورا آلماغان قزان، شیخ علی کیتکاچنده، طنچلی آلمادی.
قزان خلقی روس قالغایینی آلورغه سوز بیرگان ایدی ایسه‌ده، سوزنده
طورمادی. مارتنک ٢٤ نچی کوننده، ایوان شیریمتیف زویه‌دن ماسقاوغه
قایتوب، قزاننک بولغانلغینی ایوانغه بلدیردی. بو اشکه ایواننک چیکدن
طیش آچووی کیلدی. ئوچ آلو اوبی ایله، قزان اوستینه یورورگه بولدی
تیز آراده عسکر حاضرله‌ب، قزان اوستینه یباره باشلادی. مای آینده، شیخ
علی‌گه کشی یباروب، آنگا، ماسقاوغه کیلورگه بویوردی. بو چاقنده شیخ
علی قاسم شهرنده طورادر ایدی. اوزاقده طورماینچه، شیخ علی ماسقاوغه
کیلدی. ایوان، آنی، تورلیچه بوله‌کلر ایله بوله‌کله‌دی. ایوان، شیخ علی گه
بایتاق نرسه باغشلادی ایسه‌ده، شیخ علی‌نک کوکلی بولوب یتماگان ایدی.
آنک، سیون-بیکه‌نی اوز یننه خاتونلقغه آلاسی کیله‌در ایدی. بو چاقده سیون-بیکه

(١) Никон. л. т. 5. стр. 174. Цар. кн. стр. 474. Татищевъ т. 5. стр. 299.

روسیەدە بولغانلغی سەبەبلی، آنی شیخ‌علی‌گە بیرو ایوان ایرکندە ایدی. شیخ
علی قزان اوستینە یورور اوچون ایوانغە کیرەکلی کشی بولغانغە کورە، ایوان‌نڭ
سیون - بیکەنی شیخ علی‌گە بیرووی بیلگولی ایدی. شیخ‌علی سیون-بیکەنی
آلورغە تلەگانلگینی ایوانغە بلدردی. سیون - بیکەنی شیخ علی‌گە بیرودن
ایوانغە هیچ بر کیمچیلك کیلماگانگە کورە، اول، هیچ بر قارشیلق قیلمایینچە،
سیون - بیکەنی شیخ علی‌گە بیردی (١). ایوان، قزان‌خانلغینی آلو اویی ایلە
باش واتدیغی قالدە، شیخ علی‌نڭ باشی سیون - بیکەنی اویلاب واتولادر
ایدی. شیخ علی قارا یوزلی، اوزون صالونقی قولاقلی، قسقە آیاقلی، طور
قورصاقلی، خاتون بیتلی، کاکری اوکچەلی بولغانلغی اوچون (٢)، سیوکومسزلرنڭ
برنچیسی ایدی. اول، اوزینڭ کورنشی ایلە، ایرلرنیدە جیرەندیرەدر ایدی.
سیون - بیکە کبك ماتور بر خاتون‌نڭ شوندی سیوکومسزنی یاراتمایەچغی
بیلگولی ایدی. ایوان‌نڭ قزان اوستینە یورووی، یوسف میرزانڭ آچووینی
کیلتوردی (٣). اول، ١٥٥١نچی یلنڭ کوزندە، ایوانغە یارلیق یازوب،
قزان اوستینە یورگانلگی اوچون آچولانغان ایدیگینی بلدردی. «مینم ٣٠٠ مڭ
یاوم بار. ٨ اوغلم بولونوب، بونلرنڭ هر برسینڭ ١٠ ار مڭ یاولری بار،
شونلر، هیچ بر وقت سینڭ کشیلرڭ اوستینە یاوغانلری یوق» دیدی. یوسف‌نڭ
بو یارلیغی ١٥٥١نچی یلنڭ ١٤ نچی اوکتابرندە ماسقاوغە ایروشدی. آنی
بابیاغشی اسملی نوغای ایلچیسی آلوب کیلگان ایدی. ایلچی، ٢٤نچی اوکتابردە
ایوان‌نی کوروب، آڭا، یارلیقنی طابشوردی. بو چاقدە، سیون-بیکە ماسقاودە
ایدی ایسەدە، یوسف‌نڭ یارلیغندە سیون - بیکە طوغرسندە سوز یوق ایدی.
آنڭ بولای بولووی، سیون - بیکەنڭ طوتقون ایتولو خبری یوسفغە
ایروشماگانلگدن بولورغە کیرەك. نوغای یورتی ایلە ماسقاو آراسی آی یارملق
یول بولغانلغی اوچون، اول خبرنڭ تیزگنە ایروشمایەچگی بیلگولی ایدی. یوسف‌نڭ
ایوانغە آچولانووی، آنڭ، بر مسلمان خانلغی اوستینە یورگانلگی اوچون

---

١) Никон. л. т. 5. стр. 184. Цар. кн. стр. 482. Татищивъ. т. 5. стр. 314.

٢) Герберштейнъ стр. 147. Олеарій стр. 370.

٣) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 303.

بولمانچه، قزی سیوون-بیکه ایله، اوغوشی (١) اوتامش گرایني قزغانغانلغی اوچون ایدی. پایتاختی ایله برگه ده عامیق اسملی ایلچی ماسقاوغه کیلدی. مونی، یوسف‌نڭ اوغلی یونس میرزا ایوانغه ایلچی ایتوب یبارگان. آننڭ آرقیلی یارلیقده یازغان ایدی. یونس، اوز بیکڭ یارلیغنده، ایوان ایله دوست بولغانلغینی بلدیروب، «قزان سینڭا دشمان بولدیغی کبی، بزگه ده دشمان سین آنی آلساڭده، مین سینڭ بلەن بوزولوشمامن.. سینڭ برنچی تلەگڭ، یاقین دشماننڭ بولغان قزانني جیگو (ایدی). سینڭا آنی الله بیرسون» دیدی (٢). یونس، سیوون-بیکه‌نڭ طوغانی بولا طوروبده، ایوان‌نڭ قزان اوستینه یورویده آچولانووی وشونڭ ایله برابر قزانني آلورغه تله‌گنده بولونووی ایوان اوچون طور شادلق ایدی. نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتمکچی بولوب، ١٥٥٢ نچی یلنڭ ٣نچی غنوارنده، ایواندن کیته‌رگه صورادیلر. غنوارنڭ ٢٨نچی کوننده، پایتاختی، اوزبیکڭ ایبداشلری ایله، ایوان یاننده بولونوب، ایوان، آنلرغه، ماسقاودن کیته‌رگه ایرك بیردی. فیورالنڭ ٥نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتدیلر. بونلر آرقیلی، ایوان، یوسف میرزاغه یارلیق یازدی، آنڭ بو یارلیغنده، یوسف‌نڭ ایوانغه آچولانووی اورونسز ایدیگی آڭلاتولغان، قزان یورتی یورونغیدن بیرلی روسلارنقی بولغان ایکانلگی یازولغان، اوتامش گرای ایله آناسی سیوون-بیکه‌نڭ ماسقاوده ایکانلکلری بلدیرولگان ایدی (٣). سیوون-بیکه ایله اوتامش گرای‌نڭ طوتقون ایتولولری یوسف میرزانڭ آچووینی کیلتورگان بولوچیلقنی، ایوان بیك آچیق بلدر ایدی. شوڭا کوره، اول، اوز بیتك یارلیغنده، تگیلرنی طوتقون ایتووینه ماتور توس بیرورگه ماناشدی. «صفا گرای خان شول یورتقه بزنڭ تله‌مزدن باشقه کیلوب، بزگه کوب ضررلر یاصادی. بز، اللهنڭ تله‌وی بوینچه، آنارادن قوچ آلدق. صفا گرای خان ایله برگه‌لب بزگه ناچارلق قیلغان قریملار ایله قزانلیلرنڭ بارچه‌سی، بزنڭ قولمزده ئولدیلر. صفا گرای خان‌نڭ اوغلی اوتامش گرای، آناسیننڭ ناچارلغی اوچون، حاضرنده، بزنڭ یانمزده ماسقاوده. آناسی سیوون-بیکه‌ده

---

١) اوغوش - یورولقی تورکچه‌ده، بالانڭ بلاسی دیگان سوز.

٢) Продолж. древ· росс· вивлiоѳ. т. 8. стр. 306.

٣) Продолж. древ. росс, вивлiоѳ. т. 8. стр. 310.

بزگه كيلدى. شيخ على خان آنى اوزنده طوتامى كيلمادى مين، سينك حقكده، تزاك سيون. بيكه‌نى طور يافشلاولر ايله افشلاب، آنى، تورليچه توواندبردم. اوغلى اوتامش گراى‌نى، تربيه‌لر اوچون، آنك اوزينه بيردم. بز، كيله‌چكده آنى شيخ على خانغه بيرمكچى بولامز. اوتامش گراى خان اوسكاچده، آنى: «يورت» ايه‌سى ايته‌رگه‌او بلميز. صفا گراى خان‌نك ته‌خته كيلبگى اوچون، صيوون-بيكه ايله اوغلينى يافشلارغه‌ده كيره‌كلى توگل ايدى؛ لكن بز، صينك اوچون، آنلرغه يافشيلق ايتمكچى بولامز (١)» ديدى. ايوان‌نك بو يارليغى، ١٥٥٢ نچى يلنك قنوارنده يازولغان ايدى.

ايوان، صيوون-بيكه ايله اوتامش گراى‌نى يافشلاياچق ايديگينى يوسف‌غه بلدرسه‌ده، يوسف‌نك آنك ايله‌گنه آچووى ياصولمادى. اول، ١٥٥٢ نچى يلنك يازنده، روسيه اوستينه يورمكچى بولدى. بوگه‌ب يورو اوچون، اسماعيل ميرزانيده چاقوردى. اسماعيل نوغاى ميرزالرينك ايك طوبغوسزى وصونك ايله برابر ايوانغه صاتولغان بر گشى بولغانلقدن، يوسف‌نك سوزينى قبول ايتمادى. شوندن صونك، يوسف ايله اسماعيل آراسى شاقطى بوزولوب، آراده‌غى برلك بته يازدى (٢) صيوون-بيكه‌نك طوتقون ايتولووى نوغاى بكلارينك گوبسينى قايغوغه توشورگان ايدى ايسه‌ده، بونلر ده‌طوغانلق، برلك بولماغانلقى اوچون، ايوانغه قارشى بر اش اشلى آلميلر، آنگا يالوارودن باشقه ايكنچى چارا بلميلر ايدى. ١٥٥٢ نچى يلنك يازنده، اسماعيل ايله بلوك-بولات ميرزادن ايرانغه ايلچيلر كيلدى. اسماعيل‌نك ايلچيسى بايتيره‌ك، بلوك-بولات‌نكى كوچته‌ن اسملى گشى ايدى. بونلر، ٣١ نچى مايده، ماسقاوغه يتوب، ايوان‌نك ٢ نچى گوننده، ايوان يانندا بولونديلر. آنگا، اسماعيل ايله بلوك-بولات‌نك يارليقلارينى طابشورديلر. اسماعيل‌نك يارليغنده، «قزان، سينك دشمانگنك يورتى ايدى. الله‌دن صوراغان ايدنك، اول، اينگو صاعتده، سينگا قول پادشاهلقنى بيردى. اوزمنك قارتمم باش طوغانلرم، اوغلانداق بارچه‌بالالرم ايله بر آغزدن بيكه‌نى صوريمز. سين آنى بايتيره‌ك باتور ايله يبارسه‌ك، وولغه‌غه چاقلى اوز اتم برسه‌ك ايدى... اينده بيكه‌نى يبارميسن ايكان، اول

---

١) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 310—311.
٢) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 327.

چاقنده، مین بزنك سوزمزنی كیری قایتارغان بولاسن» دیدی (١). بلوك - بولات ایسه، اوزینك یارلیغنده، ایوانغه صاقلق تلەب، «آمین» دیو تلەكده بولغاندن صوك، «مینگا قزاننی محاربه ایتەرگه سویلەگان ایدك. بز مینی ایركلی قویوب، اوزم (قزانغه بولوشورغه) بارمادیغم كبی، یاومنیده یبارمادم، مین طوغانلغمنی كوردك . . . اگرده مین سوگلومزنی بزگه بیرماسەك، اول چاقنده، بزگه بولغان آندكنی بوزغان بولاسن» دیو یازغان ایدی (٢). ایوان، ایبوننك ٩نچی كوننده، اسماعیل ایله بلوك - بولاتنك یارلیقلرینی طڭلاب، نوغای ایلچیلرینی ماسقاودن یبارورگه بویوردی. اول، قزان اوستینه بورورگه آشوقغانلغی اوچون، ایلچیلرنی تیزرەك یبارەسی كیلەدر ایدی. ایبوننك ١٤ نچی كوننده، نوغای ایلچیلری ماسقاودن كیتدیلر. بونلر آرقیلی، ایوان، اسماعیل ایله بلوك - بولاتغه یارلیقلر یازدی. نوغای میرزالری سیون - بیكەنی آزاد ایتونی ایواندن اوتوندیلر ایسەده، ایوان، آنلرنك اوتونولرینە قولاق صالمادی. اسماعیل ایله بلوك - بولات صاتلق كشیلر بولغانلقلری اوچون، ایوان، آنلرنی صاتوب آلووینه اومانادر ایدی. بلوك - بولات میرزانك یارلیق آزاغنده‌غنه، «آی طوغانم! بر كوپه یبارووك طوشماسنده مین سیگا باقونامن» دیووندن، آنك بیك آزنرسەگەده صاتولاچق ایدیگینی آڭلاب بولادر ایدی. ایوان، سیون - بیكەنی ماسقاوده طوتقون ایتوب طوتقده ایدی ایسەده، نوغای میرزالرینه یازغان جوابنده، آنی ایكنچی تورلی ایتوب كورسەتورگه طرشدی. اسماعیلگه یازغان یارلیغنده، «سز میگا یوسفنك قزی سیون - بیكەنی صورارغه یباروب، آنی اوزگزگه یبارونی اوتونگان ایدیگز. بز آنی یبارمكچی بولغان ایدك، شیخ علی خان بزگه باقونوب، سیون - بیكەنی اوزینه صورادی. اول، آنك طوغانی جان علی خاننك خاتونی بولوب، سزنك دینگز بوینچه آڭا بولورغه تیوشلی (٣). بز، سینك بزگه بولغان دوستلقڭنی صاقونوب، سیون - بیكەنی طوتقون ایتوب طوتاسمز كیلمادی. سزنك اوچون بیكەگه ظورهی كورسەتوب، آنی، اوزمزنك طوغانمز شیخ علیگه بیردك. اوتامش گرای پادشاهنی ایسه، آڭا

١) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 329—330.

٢) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 333.

٣) اسلام شریعتنده خاتون میراث بولوب قالماسەده، اول چاقدەغی تاتارلر آراسنده خاتوننی میراث ایتوب آلو عادت بولغان بولووی ممكن.

(سیون - بیکه‌گه) طابشوردق. سین، بزنک شوشی باغشی‌لقمزنی ایشونگانچه‌ده، قوانسه‌ک، آنکار قارشو اوزنکنک نی دوشمانلقکنی صاقلاساک ایدی. . .» دیو اوزینی آقلاب کوره‌ته‌دی. اسماعیل تیگی یارلیغنده، جان علی خان‌نک شیخ علی آصرامقنده بولغان قزینی (۱) اوزینک محمد امینی اوغلینه بیرودیرونی ایواندن اوتونگان. «مین، شیخ علی ایله قدا ولونیتله‌مبم، سینک بلن قدالقده، طوغانلقده بولورغه تلیم» دیوب، تیگی قزنی کیلونلک‌که آلووی ایوان ایله باغینلاشور اوچون بولغانلغینی بلدیرگان ایدی. شولای بولسه‌ده، ایوان، قزنی اسماعیل‌نک اوغلینه بیرمادی، «سین، بزگه جان علی خان‌نک قزی طوغماسنده یازغان ایدنک، بز، شیخ علی ایله اول حقده سویله‌شدک. شیخ علی خان: مینم شوندن باشقه اوغلم هم قزم یوق. مین آنی اوزمدن بیاره‌سم کیلمیدر، دیوب ایته» دیو قزنی نه اوچون بیرو آلمادانلغینی بلدیردی. ایوان‌نک بلوک-بولات میرزاغه یازغان یارلیغنده، اسماعیل‌گه یازغانی کبک، بویاولی ایدی. اول، آنکاده، «بز، سینک طوغو بلغک اوچون، سوکلوکز بیکه‌نی طورلاب شیخ علی خانغه بیردک. اوغلی اوتامش گرای‌نی آنک اوز بیراوک طابشوردق. اول اولوغایغاچده، بز آنی یورتلی ایته‌رمز. سز بزنک شوشی باغشی‌لقمزنی ایسکزده طوتسه‌گز ایدی» دیوب یازدی (۲).

ایوان‌نک هر ایکی یارلیغی، ۱۵۵۲ نچی یلنک ایووم آینده یازولغانلر ایدی. یوسف میرزا روس کنازینک یوی - صونوچی قلی همان ایدی ایسه‌ده، سیون - بیکه‌نک طوتقون ایتولووی، آنی شاشورتوب قالدیردی. قران خانینک خاتونی بولغان، نیچه‌یللر خانلقنی باشقاروب طورغان قزینک طوتقون ایتولوب ماسقاوده طوتولووی، یوسف‌نی شاشورتماسلقده توگل ایدی. شولوکده، یوسف ایوانغه یارلیقنی سیونک یازا وشونک ایله برابر آنک یارلیق‌لری یومشاق بولا ایدی ایسه‌ده، سیون - بیکه طوتقون ایتولگاندن صونک، اول، یارلیقنی بیش یازا وشونک ایله برابر سوزلریده قاتی بولا باشلادی. ۱۵۵۲ نچی یلنک ۲۳ نچی

---

۱) بو قز، اسماعیل‌نک یارلیغنده، شیخ علی‌نک اوز قزی ایتولوب کورسه‌تولسه‌ده، اول، آنک قزی بولماینچه، جان علی خان‌نک قزی ایدی. آنی، استراخان شاهزاده‌لرندن حبیب‌الله آق کوبه‌ک اوغلینه بیرولدی.

۲) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 336.

ماینده، یوسف، قاسای، یوسف میرزا اوردن ماسقاوغه ایلچی‌لر کیلدی. بولرنك برنچی‌سندن «جان ـ محمد»، ایکنچی‌سندن «ایشك» (۱)، اوچنچی‌سندن «بایتمش» اسملی کشیلر ایلچی بولوب کیلگه‌نلر ایدی. ماینك ۳۱ نچی کوننده، ایوان ال کوروشوب، آنکا تگیلرنك یارلیقلرینی طابشوردیلر. یوسف‌نك یارلیغنده ایك کوب اورون آلغان نرسه سیوم ـ بیکه، اوتامش گرای، قزان مسئله‌لری بولدی. «سین قزان اوستینه یورگان چاقنده، مین؛ سینك ایله بوزولوشماس اوچون، قزانغه یاردم ایته‌رگه بارمادم. سوزمده طورو اوچون، سینك اوستنکه بار ایله‌یورمادم. طوغانلرمنی هم بالالرمنی‌ده بیارمادم، سین ایسه سوزکده طورمادك . . . سین قزان اوستینه یوردك، بز دونده سینك اوستنکه یورمادك. سینك سوزك بر بولور دیوب امید ایتدك. بر کشی آلداسه، آنکا بو دنیاده هم کیله‌چکده هیچ بر یاخشیلق بولماس. سین بزنك بله‌ن، بورونغیده‌غیچه، یاربشلق هم طوغانلقده بولورغه‌تله‌سه‌ك، آنك بیلگوسی مینم قزم (سیوم ـ بیکه) ایله اوتامش گرایی بیرودر.

دوستلق، طوغانلق ایتوب شول اشله‌نسه، آنکا بیلگو شوشی بولور. مینم سینکا سوزم شول: اگرده قزم (سیوم ـ بیکه)نی، اوغلانداق اوتامش گرای‌نی بیرسه‌ك، سینکا ۱۰۰ مکلك نوغای یاوندن هیچ بر ضرر بولماس. سینکا مینم بله‌ن دوستلق، دشمانلق بولوب طوروغه ایکانوبلك حاضر بلوقه. اگر دسین، مینم حاضرگی ایلچم ایله، سوراغانمزنی بیارماسه‌ك، اول چاقنده دوستلق یاشقاررورز . . . » دیدی. یوسف اوز ینك ایوانغه ایتکان یاخشیلقلرینی، ایوان‌نك ایسه آنك آستنه طاش ایله جواب بیرگانلگینی بلدیرسه‌ده، اول سوزلرنك ایوان اوچون بر تیین‌لك اثری بولاچق توگل ایدی. چنلابده شولای بولدی. یوسف‌نك بو یارلیغی هجرتدن ۹۵۹ نچی بلده یازولغان ایدی (۲).

قاسای میرزانك یارلیغنده‌ده، طورا اورون طوتقان نرسه، سیوم ـ بیکه بولدی. اول، «مینم برنچی آتام شیخ مامای بك بولوب، مین، آنك سوزی، آنك قوشووی بوینچه یوردم، حاضرده ایسه آتام یوسف بك، آندن قلا اسماعیل

---

۱) بو کشی، قاسای‌نك اوز یارلیغنده Ишекъ، ایکنچی اورونده Ешекъ دیو آتالادر.

۲) Продолж древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 4.

میرزا. بز بارمزده بکنڭ ایشگی توبنده طورامز. بارمزده سوزنی بر وگنوردك.
سزدن بکنڭ قزی (سیوون-بیکه)نی صوریمز. بزگه سوکلمز (سیوون-بیکه)
ایله اوتامش گری‌نی بیر. بو دنیاده دوست بولووچه بیلگو شول بولور.
«بوق» دیسن ایکان، اول چاقده، شول کوندن باشلاپ بزدن طوفانلق
بولماس» (۱) دیوب، سیوون-بیکه نی، ولیا گانده نوغای یورتی ایله روس
یورتی آراسنده دوستلاق بلکه‌گینی آڭلاتدی. قاسای‌نڭ بارلیقی باشنده‌غی
سوزلری ایمانی بر آز بورچولی ایدی اسه‌ده، بارلغی‌نڭ آز افندی‌غی
«قزمنی خان اوغلینه کاوگی بیرگان ایدم. آڭا قارا بورك، قطیفه طشلی کش
طون، اوطاق، گویه کبوك ایدی؛ بیرو ابرکنده . . . » دیووی ایله اشنی
بتونله‌ی بوزوب طاشلادی. قریم خانلری ایله نوغای میرزالری چکشوب طش
یالقاو، کشی اوستوندن یاشاونی یاراتوچان بولغانلقلری اوچون، آنلر،
هر وقت اوزلربنه کیره‌کلونی روس کنازلرندن تله‌نه‌لر ایدی. تگیلرنڭ
تله‌گانلربنی کنازلر بیره‌لر، شولای ایتوب تاتار اولوغلرینڭ کوبسی روس
قولنده قورال بولوب قالادر ایدی. تاتار خانلقلرینڭ بتوونه وشونڭ ایله
برابر اول خانلقلرنڭ روسلر قولینه گرووینه، ئولگی خانلر ایله بکلرنڭ
یالقاولقلری، تانچیلکلری بر نیچی سبب بولدی. یونس میرزانڭ یازغان
یارلیغنده ایوانی قورقو تورلق بولمادی. نوغای میرزالرینڭ هر یرصی صاتاق
بولغانلقلری اوچون، آنلردن ایوانی قورقوندرلق یارایتی گونده‌گه اوروننده
یوق ایدی یونسنڭ یارلیغنده، «قزانی سیگاده، بزگه ده‌یاو ایدی. آتام ایل آغالریمه
یافوتوب، قزانغه یاردم ایتدیرماو، سینڭ ایله بزنڭ آراده بولغان دوستلقنی
بیلگو توگلمی؟ کمک بولسه قزانغه یاردم ایته‌رگه یاردیمو؟ . . . قزانی الله
سیڭا بیردی. اول، سیگاده، بزگه‌ده دشمان ایدی. مگر سوگلومز دشمان توگل
ایدی. ایندی سین دشمانڭ قزانی آلدڭ. آنی آلو-یورتنی آلودر. بزنڭ
سوگلومزنی بزگه بیرمایچه، اوز یانیگه آلوب گیتدڭ. شونڭ ایله دوستاق
بولامو؟ . . . بزنڭ ایله دوست بولورغه تلسه‌ڭ، سین، سوگلومز (سیوون-بیکه)نی،
اوزینڭ اوغلی ایله، یابوتمشغه بیرهم بیار. اگرده سوگلومزنی یابوتمش
یانوغه بیروب بیارسه‌ڭ، شول، طوغری دوستلقغه بیلگو بولور» دیولگان

---

1) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9 стр. 5.

ایدی (۱). ایوان، ایبوننک ۸ نچی کوننده، نوغای میرزالرینینک یارلیقلرینی طلب ایلچیلارنی ماسقاودن یباروورگه بویوردی. آنلار ایله برگه سیوننک اصلی کشی‌سینی یوسف میرزاغه ایلچی ایتوب یباردی. ایوننک ۱۰ نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ایوانیاننده بولوب، ۱٤ نچی کوننده، ماسقاودن کیتدیلر. ایوان بولر ایله، یوسف، قاصای، یونس میرزالرغه یارلیق یباردی. یوسف، سیون - بیکه‌ننک یبارولوینی چنلاب اوتونگان ایدی‌ایسه‌ده، آننک اوتونچی ایوان‌نی بو مشارتمادی اول، آنگا «سیننک دوستلیگینی بز اونوتمادق، قزنک ایله اوتامش گرای‌نی قزانده آلدق. سیننک اوچون، آنلرغه هیچ بر ناچارلق قیلماینچه، طورصی کورسه‌تدک. آنلرنی اوز بزننک یارلیقاوبزغه آلدق. شیخ علی خان، قزسیننکی یورت آلقی بولغانغه کوره، بزگه یاقونوب، سیون - بیکه‌نی اوزینه آلورغه صورادی. بزننک هر بعضکز بوینچه‌ده، اول آنگا تیوشلی. قزنک (سیون - بیکه) آناری‌ه یارورغه تله‌دی. بز، سیننک سوزگنی، سیننک دوستلیگنی ایسکه توشوروب، طورصی اوچون، قزگنی شیخ علی گه بیردک. اوتامش گرای‌نیده قزگه طاپشوردق. اول اوسوب یتکاچده، الله بویورسه، آنی یورتلی ایته‌رگه تلیمز. سیون؛ بزننک خوشی یاخشیلقمزنی ایشوتوب، اوزگننک طوغانلرنک هم بارچه بالالرنک ایله قووانسه‌نک ایدی. کیلچکده‌ده، بزننک یاخشیلقلرمزنی اویلاسه‌نک ایدی. سز بزگه یاخشی‌اش اشلی گانلکگز اوچون، بزده سیزگا یاخشیلق ایتدک . . .» دیوبکنه جواب بیردی (۲). ایوان‌ننک بو سوزلری، چنلاب قارافانده، یوسف‌نی مسقل ایتو ایدی. آننک، یونس ایله قاصای میرزاغه یازغان یارلیقلر یده خوشی روشده بولدی. آیورمه خوندهغنه ایدی: ایوان، یونس میرزانی، قزانغه یاردم ایتما گانلگی اوچون، آیروچه کوته‌رگان، آنی اوز یانینه چاقورغان ایدی (۳). بو یارلیقلر اوچسیده ۱۵۵۲ نچی یلننک ایبوننده یازولغانلر ایدی.

نوغای میرزالرندن آیدار میرزاده ایوانغه یارلیق یازوب، سیون - بیکه‌نی ماسقاودن یبارووینی اوتوندی. آیدارننک آقسافال اصلی اوغلی قزانده اولتورولگان واغتلغی اوچون، اول، قزان یورتی‌ننک چن دشمانی ایدی.

---

۱) Продолж. древ. росс вивліоѳ. т. 9 стр. 6—8.
۲) Продолж. древ росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 10—11.
۳) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 12—13.

آیدار، اوزینك قزان دعمانی ایدیگینی بلدریروب، قزان‌نی آلووی ایله ایوان‌نی قوتلادی ایسه‌ده، آنك سو بومالانولری ایوان‌نی بومشارتمادی. اول، «بیز سزنك اوچون (سیون) بیکه‌نی باقشلیمز، آنی شیخ علی‌گه بیرمکچی بولامز» دیوبکنه جواب بیردی (۱) نوغای میرزالری سیون - بیکه‌نك آزاد ایتولووینی نه چاقلی صوراب قاراسه‌لرده، ایوان آنلرنك سوزلرینه قولاق صالمادی. سیون - بیکه‌نی بیارمادی. آنك بو اشی یوسف میرزاغه هافطی آغیر طیولدی. شول یلنك ۱۶ نچی ایبوننده، ایوان، قزان اوستینه یوروب، آنی قاماقان، قزان یورتی بیك آغیر حالده قالغان ایدی. نوغایلر ایله قزانلیلر آراسنده چن دوستلق یوق ایدی ایسه‌ده، بو صوڭغیلر، یوسف میرزاغه ایلچی بیاروب، اوزلرینه یاردم ایتوووینی اوتوندیلر. سیون - بیکه‌نی بیارماگانلگی اوچون، یوسف‌نك ایوانغه اچووی کیلگان ایدی. آنك طاغیده قزان اوستینه یورووی، یوسف‌نك آچووینی بیگره‌کده قابارتدی. اول، نوغای میرزالرینك بارسینی جیوب، روس یورتی اوستینه یوروورگه تله‌گانلگینی آنلرغه بلدیردی. آنك بو اوینه، باعلاب، اسماعیل میرزا قارشی کیلدی (۲). شولای ایتوب یوسف قزانغه یاردم ایته آلمادی. شول یلنك ۲ نچی اوکتبرنده، ایوان، قزان‌نی آلدی (۳).

قزان اوستینه یورگان روس عسکری آراسنده بیك کوب تاتارلر بولدیغی کبی، سیون - بیکه‌نك اوچنچی ایری بولغان شیخ علی‌ده بار ایدی. بو چاقلرده سیون - بیکه‌نك قایده طورغانلغی بیلگولی بولماسه‌ده، اول قاسم شهرنده طورغان بولورغه کیرەك.

قزان آلونغاچده، شیخ علی قاسم شهرینه قایتدی (٤). سیون - بیکه‌نك شیخ علی ایله طوررووی طاتو بولمادی آنلرنك طاتو طورماغانلقلری نوغای یورتینه‌ده بلونگان ایدی.

یوسف، سیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرمکچی، بو صوڭغینی قزان خانی

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 26—27.
۲) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 47—48.
۳) Никон. т. 5. стр. 215—220. Цар. кн. стр. 510—513.
٤) Изслѣд. о касим. цар. и царев. т. 1. стр. 391.

ایشکچی بولغان، شونك اوچون ایوان‌نی قزان اوستینه چاقروب یبارگان ایدی ایسه‌ده، آنك تله‌گانی بولمی قالدی. سیون - بیکه‌نك طوتقون بولوب قالووی، قزان‌نك آلونووی یوسف‌نك یورت‌گینی طورنی ایدی ایسه‌ده، آقاردن هیچ بر فائده بولمادی. سیون - بیکه طوتقون بولوب قالدی «قزان یورتی» آتالغان خانلق‌ده یوق بولدی. ۱۵۵۱ — ۱۵۵۲ نچی یللار سیون - بیکه اوچون چیکدن طیش آغیر بولدیغی کبی، ۱۵۵۳ نچی یلده شولایوق آغیر بولدی. شول یلنك ۸ نچی فنوارنده، اوغلی اوتامش گرای‌نك ماسقاوده کوچله‌ب دینی آلماشتورولدی (۱). آنك دینن آلماشتوروچی میترو پالیت ماقاری چوقندیروب آتامی صاوافروتیتسکی اسملی بیسقوب ایدی. ماقاری، اوتامش گرای‌نك دینن آلماشدیرغاندن صوڭره، اولوغ کناز ایوان یانینه یباردی. ایوان آڭا اوز یننك سراینده طورورغه بویوروب آی اوقورغه - یازارغه اوگره‌تو اوچون بر کشی بیلگوله‌دی. اوتامش گرای دیننن چغارلغان چاقده جان - بك، یابنیره‌ك، یانبولدی، آق - قولا، قوشای، صالتاقان، طوقوش، قولچان اسملی نوغای ایلچی‌لری ماسقاوده ایدی. بونلرنك برنچیسی یوسف میرزادن، ایکنچی ایله اوچنچی‌سی اسماعیل میرزادن، دورتنچی ایله بیشنچی‌سی قاصای میرزادن، آلتنچی ایله یدنچیسی بلوك - بولات میرزادن، سیکزنچیسی آرسلان میرزادن ایلچی بولوب کیلگانلر ایدی. فنوارنك ۴ نچی گوننده، ایوان، نوغای ایلچی‌لرینه اوز یورتلرینه قایتورغه بویوردی. فنوارنك ۲۳ نچی گوننده، ایلچی‌لر، ایوان یاننده بولونوب، ۳۰ نچی کوننده ماسقاودن کیتدیلر. ایوان، بونلر آرقیلی، یوسف، اسماعیل قاصای، بلوك - بولات، آرسلان میرزالرغه یارلیقلر یازوب، یوسف‌غه یازغان یارلیغنده، اوزینی قزان پادشاهسی دیوب آتادی (۲). ایوان‌نك بو یارلیقلرنده‌ده نوغای میرزالری اوچون قوانورلق نرسه یوق

---

۱) Никон. л. т. 5. стр. 229. цар. кн. стр. 527. книга степенная т. 2. стр. 650. Татищевъ т. 5. стр. 384.

۲) آنك بو یارلیغی. „Божиею милостіею Царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русіи, Володимерского, Московского, Новгородскаго, Казанского, Псковского, Смоленского, Тверского, Югорского, Пермьского, Вятцкого, Болгарского и иныхъ слово...“ دیوب باشلانغان ایدی.

ایدی. یوسفغه یازغان یارلیغنده، «... صیون بزگه جانی - بلك اصلی کشگنی
یارلیق ایله یباروب، اول یارلیقده، بزدن، قزك (صیون - بیکه) نی یبارونی
صوراغانسن. بز سبنك دوستلغك اوچون قزك (صیون - بیکه) نی باغشلادق،
طورصیده طوندق. سینکا اوزمزنك دوستلغمزنی کورسه‌تورا اوچون، طورصی
ایله، آنی شیخ غالی‌گه بیوردك. مونده ئلوك، سینکا یونچ بیرورا اوچون، صیوندك
طولوصو یوف اصلی قازاغمزنی یبارگان ایدك. سبنك قزك (صیون - بیکه) نی
قزاندن آلودن صوك، قزانلیلر، بزدن باش طارتوب، خانلقغه یادکار پادشاهنی
آلدیلر. بز آنلرنك باش طارتولری اوچون شوشی جاینی اوستلرینه بوردك.
تنگری بزگه اوزینك مرحمتینی کورسه‌تدی. قزاننی، بتون کشیلری ایله،
بزنك قولغه بیردی. قزان کشیلرندن بزگه باش بیرما گانلری، بارسیده؛ بزنك
قلچمزدن ئولدی. آنلرنك خاتونلرینی، اوشانداق بالالرینی بزنك کشیلرمز
طوتقون ایتدی... قزان (آلغاننك) صیونچینی سینکا ایترر اوچون، ناوکی
اصلی قازاغمنی یبارگان ایدم. ناوکری سبنك قازاقلرك بوله طالاب، آنی،
سبنك یانیگه یبارما گانلر...» دیوب یازولغان ایدی. ایواننك سوزلرندن
صیون - بیکه‌نی یبارورگه اویی یوق ایکانلگی، یوسف ندین هم ملت طریغوسی
بولماغان بر صوغوم داناقانلغی اب آچیق کوروروب طورسه‌ده، نوغای
میرزالرنده انی آکلارلق باش یوق ایدی. ایواننك اسماعیل، ناصای، بلوك.
بولات. آرسلان میرزالرغه یازغان سوزینده: بز، قزان اوستینه بوردك. الله
اوزینك مرحمتینی کورسه‌تدی. قزاننی بزنك قولغه بیردی، قزاننی قلچدن
کیچوردك، خاتون - قزهم بالالرینی طوتقون ایتدك. یادکارنی ماهقاوغه آلوب
قایتدق. سزنك کشیلرکز، صاتو اوچون، قزانغه بارورغه تله‌سه‌لر، بارسونلر؛
سز آنلرنی یبارکز، شوکا وخشاغلی سوزلر ایدی(۱). ایواننك بو یارلیقلری
۱۵۵۳ نچی یلنك قشلارنده یازولغانلر ایدی. صیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نك
طوتقون ایتولولری نوغای میرزالری اوچون کوکلسز بولدیغی کبی، یادکار
خاننك طوتقون ایتولولری طایفه‌ده کوکلسز بولدی. شوکا کوره، آنلر، یادکارنی
آزاد ایتونی صوراب ایوانغه ایلچیلر یبارگان‌دیلر. ایوان، تنگیلرنك صوراوی
ایله کنه صیون - بیکه‌نی ازاد ایتمادیگی کبی؛ یادکارنیده ازاد ایتمادی. قزان

---

1) продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 63—71.

بورقی اوستینه کیلگان بلالر، تیز گوندی، نوغای بورقی‌نڭ اوز اوستینه‌ده کیله‌چك ایدیگی بیلگولی بولسه‌ده، قارا یوره‌کلی نوغای میرزالری شونی آڭلی آلمادیلر. ایوان قولینه صوقور قوال بولوب، آڭا، بالطه صابی خدمتینی ایتدیلر. ایوان، قزان اوستینه یورگانده «مین، بلچراق تاتارلر اوستینه یورمکچی بولام. پراواصلاونی دین ممه مقدس چیرکاو اوچون، توگل قانمنی غنه، بلکه جانمنی ده فدا ایته‌رگه تلیم. عیسی اوچون اولو - اولوم بولماینچه، منگولك تریکلکدر» دیگان ایدی(١). مونه شونی تلك ایله بوروب قزان‌نی آلغان، آتاقلی بر مسلمان خانلغینی بتورگان، آنداغی نیچه‌ملك مسلمانلرنڭ قانلرینی یلغه‌لر ایله آقوزغان، نه‌چاقلی کشیلرنڭ دین آلماشدیرووینه سبب بولغان ایوان‌نی نوغای میرزالری، قزان‌نی آلووی ایله قوتلیلر، «قزان یورتینی آلدڭ، پاشا!» دیلر ایدی(٢). نوغای میرزالرینڭ هر برسندن ایوانغه ایلچی‌لر کیلوب طورسه‌ده، یوسف‌دن، ایلچی کیلگانی یوق ایدی. اول، مینوم بیکه‌نی آزاد ایتما گانلگی اوچون، ایوانغه اچولانغان، آناردن نیچوك بولسه‌ده اوچ آلو اوینده ایدی.

١٥٥٣ انچی یلنڭ جاینده، یوسف، روسیه اوستینه یورمکچی بولوب، نوغای میرزالری ایله کیڭاشه باشلادی. قولوش اسملی کشیسینی قاصای میرزا یانینه یباروب، آناردن، روسیه اوستینه برگه‌لب بارونی اوتوندی. لکن قاصای، یوسف‌نڭ سوزینه قولاق صالمادی، «مین بارا آلمیم» دیو جواب قایتاردی. قاصای‌غه شولای دیمی یارامیه ایدی. اول شول جاینی ایوانغه یازلیق یباروب، آنڭ قزان یورتینی آلغانلغینه شادلانغانلغینی بلدیرگان، اوزینه ٣٠ صوم آقچه یبارونی ایواندان اوتونگان ایدی(٣). شولای بولسه‌ده، یوسف اوبندن قایتمادی. روسیه اوستینه باصقونلق ایتو اوییی ایله یاو جیوونده دوام ایتدی. آڭا، استراخان خانیده ٥٠٠ کشی بیرمکچی بولدی. یوسف

---

١) Нион. л. т. 5. стр. 185. Цар. кн. стр. 483. Татищевъ т. 5. стр. 315.

٢) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ т. 9. стр. 74—75, 111.

٣) قاصای‌نڭ یارلیغنده „и тыбъ намъ далъ тысячю алтинъ денегъ" دیوب یازولغان بولسه‌ده، بز آنی ٣٠ صوم ایله ترجمه ایتدك. اول چاقلرده «آلتینه» دیوب، اوچ تینلك آقچه‌نی آتاغانلقلرندن، مڭ آلتین ٣٠ صومغه طوغری کیله.

اسماعیل میرزاغه کشی یباروب، روسیه اوستینه یورمکچی بولغانینی بلدیردی، «سینده مینم ایله بیرگه یورو» دیوب، آناردن بیرگه‌لب یورووینی اوتوندی، اسماعیل، یوسف‌غه: سینک صاتوچیلرنگ بخاراغه، مینیکیلر ماسقاوغه بارالر. اگرده مین ماسقاو ایله اوروشسه‌م، اول چاغنده میگا بالانغاچ نالورغه طرفری کیله. بزنک اوستکه‌قریم خانی کیله‌چک، مین اوزمگنه آنگا قارشی طورا آلمیم.. دیوب، روسیه اوستینه یوری آلماباچغینی بلدیردی (۱). اسماعیل، بلوک - بولات ایله آرسلان میرزالرنیده قوتورتوب، آنلرنیده سوغوشقه یبارمادی. اسماعیل‌نک بارماوی، باشقه میرزالرنیده‌یبارماوی یوسف‌غه‌قورقوتوشوروب، اول، روسیه اوستینه یورودن طوقتالدی. ایوان، ۱۵۵۲ نچی‌یلنک جایینده، سیوندکنی، ۱۵۵۳ نچی یلده تاوکی‌نی یوسف میرزاغه‌ایلچی‌ایتوب یبارگان ایدی. بونلرنک یانلرنده نیچه‌لب یولداشلرده بار ایدی. یوسف، ایوان‌نک سیون - بیکه‌نی یبارماوینه اچو ایتوب، سیوندک ایله تاوکی‌نی یابوب طوتدی. ۱۵۵۳ نچی یلده، قاسای میرزا یوسف یانینه باروب. آناردن سیوندک ایله تاوکی‌نی ماسقاوغه قایتاروب یبارووینی اوتوندی. لکن یوسف، قاسای‌نک سوزینی طوتمادی: ایوان، سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی یبارمادی، مینده آننک ایلچی‌لرینی یبارمیم، دیدی (۲). قاسای، یوسف یانندن قایتقانده، دولت - خواجه اسملی ایلچی‌سینی ماسقاوغه‌یباردی. آننک آرقیلی، ایوانغه‌یارلیغده یازغان ایدی. ۱۵۵۴ نچی یلنک ۳ نچی غنوارنده، دولت - خواجه ماسقاوغه یتدی. غنوارنک ۱۹ نچی کوننده، ایوان ایله کوروشوب، آنگا، قاسای‌نک یارلیغینی طابشوردی. اول یارلیقده، سیون - بیکه‌نی یبارماگانلیگی اوچون، یوسف‌نک ایوانغه آچولی ایکانلیگیده یازولغان ایدی (۳). شول یلنی اسماعیل میرزا، اوشاندا یوسف‌نک اوز اوغوللری ایوانغه یارلیق یازوب، یوسف‌نک، سیون - بیکه اوچون، ایوانغه آچولانغان ایدیکنی بلدیرگانلر ایدی.

ایوان اوزیده یوسف‌نک آچولانغانلغینی بله، شولای بولسه‌ده، اول، سیون بیکه‌نی یبارمادی؛ نوغای میرزالرینک سوزلرینه‌ده قولاق سالمادی.

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9 стр. 103 — 106.
۲) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 114
۳) Проддлж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 116.

ایوان، یوسف میرزادن قورقمی ایدی ایسه‌ده، بر آزغه چاقلی، آنڭ ایله باشقی طورورغه تلیدر ایدی. شوڭا کوره، ۱۵۵۴ نچی یلنڭ قیشوارنده، یوسفغه یارلیق یباردی. آنڭ بو یارلیغنده، «قزڭ (سیوون - بیکه) نی یبارما گانلك اوچون، سینڭ بزگه آچولانغانلغڭنی، شونڭ اوچون بزگه ایلچیلر، اوشانداق اوزمزنڭ قازاقلرمزنی یبارما گانلگڭنی دوستمز اسماعیل، قاسای میرزالر، اوشانداق سینڭ اوغوللرڭ بزگه یازغانلر ایدی، سین اوزڭ ایسه‌ڭ بلوب قارا: سینڭ قزڭ (سیوون - بیکه) شیخ علی‌نڭ طوغانی بولغان جان علی خانده ایدی. قریم عمزاده‌سی صفا گرای، قریملیلرنڭ آلداوی بوینچه کیلوب، جان علی خاننی اولتردی. سینڭ قزڭ (سیوون - بیکه) نی اوزینه آلوب، آڭا، یازارغه یارامی طورغان، اللّٰه نه چاقلی عیبسزلقلر قیلدی. سین بزگه نیچه مرتبه یازوب، قزڭ شیخ علی‌نکی ایکانلگنی بلدیرگان، صفا گرای خاندن آچو آلونی، اوشانداق آنارادن قزڭ (سیوون - بیکه) نی آلوب، شیخ علی‌گه بیرونی اوتونگان ایدڭ. بز، صفا گرای اوستینه اللّٰه نیچه قات عسکر یباروب، آڭا، کوب آغیرلقلر یاسادق. صفا گرای خان اولگاچده، قزڭ (سیوون - بیکه) قریملیلر هم قزانلیلر ایله برله‌شوب، بزگه، ظور دشمنلکلر قیلدی. مونه شوشی دشمنلکلر اوچون، بز اوزمز، قزان اوستینه یوردك. اوزمزنڭ قزان یورتمزنی آلور اوچون، کوب عسکر یباردك. اول یورت، بورونغیدن بیرلی، بزنڭ یورت ایدی. اللّٰه، اوزمزنڭ شوشی یورتمزنی قولمزغه بیردی. قزانده بزگه قارشیلق قیلغان کشیلرنڭ بارچه‌سی بزنڭ قلچمزدن کیچورولدی. قزڭ (سیوون-بیکه)نی آلدق. سینڭ اوچون، آنڭ دشمنلکلرینی باغشلادق، سینڭ دوستلغڭنی ایسه‌بلوب، قزڭ (سیوون - بیکه) گه ظور صی کورسه‌تدك. آنی شیخ علی‌خانغه بیردك. صفا گرای خاننڭ اوغلی اوتامش گرای‌نی اوزمزنڭ یانمزغه آلوب، آنی، اوغلمز اورننده توتامز. اللّٰه بویوروب اول اوسکاچده، بز آنی باغشلاب، یورتلی ایته‌رمز. آنده آڭا پادشاهلق ایتو اوڭغای بولور. دشمان کشی مولای ایتیمو؟ بزنڭ بابامز قزاننی آلوب، آنڭ خانی بولغان الهامنی، اوزینڭ آناسی هم خاتونی ایله، طوتقون ایتکانلگی، آڭا نرسه‌لر قیلغانلغی سینڭ اوزڭه، اوشانداق سزنڭ قارتلرڭزغه بیلگولی. آنلرنڭ بارسیده آغیرلقده اولدی توگلمو؟ بز سینڭ دوستلغڭنی ایسده طوتوب، آلای ایتمادك. طور

صی ایله قزنك (سیون - بیکه)نی صیلاب شیخ علی گه بیردك. طورونكنی (۱) ایسه ارز اوغلمز اورنده طوتامز. الله بویورسه، آنی، یورتلی ایتمکچی بولامز. سیکا، خاتونلرنك یارامغان سوزلرینی تنگلارسه. کیوك توگل، بزگه یاقونوب، بزنك یاخشی لقلرمزنی منگولکچه ساقوقورغه تیوشلی ایدی. سین، خاتونلر سوزی اوچون، بزنك یاخشیلقمزنی ناچارلقغه کوره‌سن؛ قازاقلرمز سیونده طولوسوپوف ایله ایپ‌اشلرینی آخیرلقغه طوتوب، دشمانلقنك ایله ماقتانامن. بر قرسه‌نی الله تلدماسه، آنی کم بولدیره آلور؟.. بز، گوچلی اللهغه اوتنوب، بزگه بره‌و دوستلق ایتسه، آنك دوستلغینه قارشی آرتقی ایله دوستلق قیلامز. اینده‌ی بره‌ر اللهنك عدالتی‌نی، بزنك دوستلقمزنی اونوتا ایکان، بز، آنگا دشمانلق ایته‌مز. اللهغه شکر، حاضرنده قزان، بزنك آتامز آمنده ایتولدی. دشمانلرمز، بزنك ایرکمزده بولوب ... بزنك حقمز اوچون اللهغه اوشانوب، هیچ بر دشماندن قورقمامز ... ساعده قارشی هر وقت حاضرمز...» دیوب یازولغان ایدی. ایواننك ... بر یاقدن یوسفنی طنچلاندیرورلق ایتولوب یازولغان بولسه‌ده، ایکنچی یاقدن آنی قورقوتورلق ایتولسکان ایدی.

VIII

سیون - بیکه‌نك صوڭغی یل‌لری.

شیخ علی چن روس قلی وشونك ایله برابر صیوکوسز هم بولومسز (۲) کشی بولغانلقدن، سیون - بیکه آنی یاراتمیدر ایدی. آنك بولای بولووی شیخ علی نیده سیون - بیکه‌دن صووتقان، اول، سیون - بیکه ایله چن تاتار ایریچه اش ایته باشلاغان ایدی. ۱۵۵۳ نچی یلنك جاینده، شیخ علی، ایواننك قوشووی بوینچه، سیون - بیکه‌نك یورتینی کیسکان، آنگا طور صیبسزلقلر

---

۱) طورون - تورکچه، بالانك بالاسی دیمکدر. طورون: اولادنك اولادی. (کرك ارگك وکرك دیشی) حفید، حفیده، نبیره، سبط، اوفلانك طورونیدر. (اسکی ترکچه‌ده اوعوش دخی دیرلر). قاموس ترکی ج. ۲. ص. ۸۹۷.

۲) بولوم - بورونغی تورکچه‌ده وجدان، بولغو معنالرنده بولوب، بولومسز - وجدانسز دیگان سوزدر.

کورمه‌توب ئولتورگان ایکان» دیو توغای یورتنده بر خبر طارالدی. بو خبر؛ صیون - بیکه‌نینگ آناسی ایله آناسینه چیکدن طیش آغیر طیولدی. بونلر، صیون - بیکه‌نینگ شیخ علی ایله طاتو طورماولرینی بلگانگه کوره، تگی خبرگه اوصانغانلر ایدی. اول خبر توغای یورتنده یایتاق شاو - شوغه صبب بولدی. اسماعیل، قاصای، یونس میرزالرده، ۱۵۵۳نچی یلده ایوانغه یارلیق یازغانلر، صول اش طوصماسنده ایواندن صوراشقانلر ایدی. شیخ علی‌نینگ صیون - بیکه‌گه صیسزلق ایلتووی بتونلای توبسز توگل ایدی ایسه‌ده، صیون - بیکه‌نی ئولتورووی درصت توگل ایدی. ایوان، یونس میرزانینگ زین - علی اصلی ایلچی‌سی ایله علی میرزانینگ بخت - کیلدی اصلی ایلچی‌سینی قاصم شهرینه یباروب، اوز کوزلری ایله صیون - بیکه‌نی کورورگه بویوردی. آننگ بولای ایلتووی، تگی خبرنینگ توبسزلگینی توغایلرغه بلدیرو اوچون ایدی. ایوان، یوصفغه یازغان یارلیغی‌نینگ آزاغنده هم، «یونس‌نینگ ایلچی‌سی زین - علی‌گه، شیخ علی خان ایله قزینگ (صیون - بیکه) یانینه یاروروغه بویوردق. زین - علی، تگیلر یانینده بولدی. صین زین - علی‌دن قزینگ (صیون - بیکه) طوصماسنده صوراشوب، بزنینگ بویوروغمز بوینچه، قزینگ (صیون - بیکه)نی شیخ علی خان نیچوک طوتقانلقنی بل!» دیوب یازغان ایدی. ایواننینگ یونس، علی، قاصای، شیخ علی‌گه یازغان یارلیق‌لرنده توغای میرزالرینینگ حاللرینی آنگلاتقان ترصه‌لرنینگ وصونینگ ایله برابر صیون - بیکه طوصماسنده یایتاق سوزلر بولغانلقدن، بز، آنلرنینگ قاهسی اوروننلرینی بو اوروننده یازوب کیته‌مز کیله. آننگ یونس میرزاغه یازغان یارلیغنده، «بتون روصنینگ پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایواندن یونس میرزاغه سوز شول: صین اوزنگنینگ یگت جان علی‌نی بزگه یارلیق ایله یبارگان، آغانگ اصماعیل، اوغلانلق اوزنگنینگ ۸ طوغانینگ ایله بزگه یاخشی‌لق‌تله‌گانلگنگنی، آناگزنی (بزنینگ ایله) دشمان بولودن طیغانلغزنی، آننگ یامان اویلرینه یاشی بیرماگانلگنگنی یازغان ایدینگ. . . بز صیننگ طوغری بولوچیلغنگنی اوزمزنینگ قازاقلرمز بخت - یار ایله ایبداعلرندن‌ده ایشتکان ایدیک. صیننگ شومی طوغریلغنگنی بز بیک یاراتوب، صینی منگگولکچه دوصت ایتوب طوتارغه بولدق. صینی اوزمزنینگ اولوغ یاخشلاومز ایله یاخشلامقچی بولامز. خانونلر صوزی بوینچه یوروب، صیننگ آتانگ بزگه اوپکه‌لیدیر. آننگ قزی صیون- بیکه‌نینگ، قزانده چاقنده، بزگه شوبو تۀشه‌کیلک‌لر قیلغانلغی صیننگ اوزگه

بیلگولی. الله، بزنك قولمزغه آنی بیرگانچه، آتاگز هم سزنك اوچون، آننك ئشه‌گه‌ك‌لرینی اوتوندی. سزنك دوستلقگزنی ایستکه توتوروب، آنگا طور صیلر کورسه‌تدك. طور یاغشلاولر ایله یاغشلاب، هیچ ملی خالقه بیردك. اوغلی اوتامش گرای‌نی ایسه، اوزمزنك دینمزگه کرتوب، اوز یانمزده اوغول ایتوب طوتامز. آننك اسمی، بزنك دینمزچه، آلیکساندر بولدی. الله بویوروب اوسکانچه، آنی یاخشی یورت ایله یاغشلاباچقمز. دشمان بولغان کشی، بز ایتکان یاخشیلقلرنی ایته‌مو...» دیگان سوزلر بار ایدی. بو یارلیق، یوسف میرزانك ۸. اوغلی ایله اسماعیل میرزانك ایوان یانینده بولغانلقلرینی، آنلر، هر وقت یوسف میرزاغه قارشی کیلوب، یوسفنك ایوان ضررینه بولغان اشلرنده آنی طنگلاماغانلقلرینی وشونك ایله برابر یونس‌ده «ایمان» دیگان نرسه‌نك اوچقونینده بولماغانلقنی بیك آچیق ایتوب یادیره‌در. اگرده یونس‌ده ایمان بولسه ایدی، ایوان آنگا، «سینك سوزی طوغری یلغنی بز بیك یاراتوب، سینی منگگولکچه دوست ایتوب طوتارغه بولدق» دیوب، آتاسینه قارشی کیلگانلگی اوچون، یونس‌نی ماقتاماس، آنگا، «اوتامش گرای‌نی اوزمزنك دینمزگه کرتدك» دیوب، یازارغه یاتورچیلق قیلا آلماس ایدی. ایوان‌نك علی میرزاغه یازغان یارلیغی «بیوروق‌نك پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان واصیلیویچدن علی میرزاغه سوز شول: سین بزگه زین‌علی ایله صیوکوملی یارلیغنی یبارگان ایدك. بز سینك سوزی یالیغنی قارات، سوزلرنی صیوب طنگلادق. سینی چن کونگلدن یاخشلارغه تلیمز؛ طوغانك یونس میرزانی سیوگان کبك، سینیده سیومکچی بولامز. سین کیله‌چکده‌ده بزگه شولای یاخشیلق تله‌سه‌ك ایدی. فایده‌ده بولسه سینگا بر آغیراق کیلسه، اللهنك بزگه بیرگان یاردمی ایله، سینگا یاردم بیرورمز. حاضرنده سینك سوراوك بوینچه، اوزمزنك قازاقلرمز یاییش یارامشیقوف ایله ایبداشلرینی سینگا یباردك» دیو یازولغان ایدی(۱). ایوان، قاسای میرزاغه ایکی یارلیق یازوب، آننك برسنده: قاسای‌نی یاراتقانلغینی، کیله‌چکده طاغیده یاراتاچق توشه‌چکینی، قاسای سوراغان ۳۰ صوم آقچه‌نی یبارگانلگینی وشونگا اوخشاشلی نرسه‌لر یازغان ایدی. ایکنچی‌سنده

(1) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 9. стр. 135—136.

ایسه، هنون روسنڭ پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچدن قاصای میرزاغه سوز شول: بزنڭ صاولغمزنی بلورگه، اوزگزنڭ دوستلقگزنی بلدیرورگه دیوب، سز مڭا ایلچگز دولت - خواجه‌نی، یارلیق ایله یبارگان ایدگز. بزنڭ یاخشی‌لقمزنی اونوتماغانلغڭ اوچون، اول بزگه بیك اوخشادی. سبون کیله‌چکده‌ده دوستلقنی نق طوتسه‌ڭ ایدی. بزده سیبنی اوزمزنڭ دوستلقمزدن قوری قالدیرمامز. سبن بزگه آغاڭ یوسف‌نڭ، قزی (سیوون - بیکه) طوشماسنده، اوپکاله گانلگینی یازغانسن. یوسف، خاتونلر سوزینی طڭلاغانغه گوره، شوندی سوزلارنی سویله گانلگی بیلگولی. بزگه یاقوتوق، اوغاندان بزنڭ دوستلغمزنی مڭگوگه ایسده طوتسه آنڭ اوچون آرتغروق بولور ایدی. آنڭ بزگه اوپکه‌له وی: قزی (سیوون - بیکه) نی شیخ علی‌گه بیرگانلك، آڭا طورصی کورسه‌تکانلك اوچون. شیخ علی، بزنڭ بویروقمز بوینچه، آنی بیك صیلاب طوتا هم باقشلی. آنڭ قزی شیخ علی‌نکی ایکانلگی، آڭا شیخ علی‌دن باشقه هیچ کمگه بارورغه یارامغانلغی سزنڭ اوز کزگه‌ده بیلگولی. طورونی اوتامش گرای‌نی اوغلمز اورننده، اوزمزده طوتامز. الله بویوروب اوسکاچده، آنی طور یورت ایله باقشلارغه تلیمز. اول شونده پادشاهلق ایته‌ر. یوسف‌نڭ قزی ایله طورونیه بز قیلغان یاخشی‌لقلرنی دشمان قیلما [illegible] بز حاضرنده یوسف بك گه بیلاق کیفوف اسملی قازاقمزنی یارلیق ایله یباروب، آڭا اوزمزنڭ طوغریلغمزنی بلدیردك. سیننده یوسف بك گه بوش سوزلرگه اوشانماسقه، بزنڭ آنارغه بولغان دوستلغمزنی ایسده طوتارغه ایتسه‌ڭ ایدی. کیله‌چکده بزنڭ ایله دوست بولوب طورورغه تله‌سه، قازاقلرمز سیوندك طولو سوزیوسف‌نی ایلچیلاری ایله، بزگه یبارسون. آنلر ایله بزگه اوزینڭ ایلچی‌لرین یبارسه [illegible] ه‌چکده ایکی آراده بولاچق اشلر طوشماسنده [illegible] یازولغان ایدی. شیخ علی‌گه یازغان یارلیغی ایسه، هنون روس‌نڭ پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچدن طوغانمز شیخ علی خانغه! اسماعیل، قاصای، یونس میرزالر بزگه یازو یازغانلر. سز طوغانمز، بزنڭ قوشوومز بوینچه، سیوون - بیکه‌نڭ یورتینی کیسکان، آڭا، نورلیچه ظور صیسزلقلر قیلوب، آنی ئولتورگانچه‌گه چاقلی قیناغان، دیوب یوسف بك گه سوز بولدی (دیگانلر). شونڭ اوچون یوسف

بك بزگه آچولانا، ایلچی‌لر هم صاتوچیلر یبارمی. بزنك قازاقلرمز یغلبار باباتوف ایله ایبداهلر بده، یوسف‌غه قزینك اولتورولگانلگی ایشوتولگان، دیوب، بزگه سویله‌دیلر. سیونبکنك طولومو یوسف‌نك قولاغه رزی قاراماش مصطافین، اوزینه، سیون - بیکه‌نك آتاسی «قزم اولتورولگان» دیوب سویله‌گانلگینی، بزگه سویله‌دی. مونه حاضرنده بز، نوغای ایلچی‌لرینی نوغای یورتینه قایتاروب یباردك. یونس میرزانك زین - علی اسملی کشی‌سی ایله، علی میرزانك بخت - کیلدی اسملی کشی‌سینی سیننك یانیگه بارورغه یوردق. زین - علی ایله بخت - کیلدی سیننك یانیگه بارغاچده، سین آنلرغه، اوز گنك یانگده، اوشانداق خاتونك سیون - بیکه یانینده بولورغه بویورسه‌ك ایدی. آنلر آنی کورسونلر ایدی. صوکره، آنلرنی، نوغای ایلچی‌لری ایله برگه، قاسم شهرنده یبارساك ایدی. سیون - بیکه اوزیده آتاسی ایله آناسینه یازو یازوب، اوزینك صاغلغینی آنلرغه بلدیرسه، آنلرنگده صاغلقلرینی صوراشسه یاخشی بولور ایدی. سین آگا یارارلق یازو، اوشانداق یاراقلی صاقونمالق یبارورگه بویورسه‌ك ایدی. سیون - بیکه، یوسف بك ایله آناسینه نیندی یازو یبارسه، سین طوغانم اول یازونك کوچورمه‌سینی بزگه یبارسه‌ك ایدی.

سیننك اورده‌ده دوستلق طوغماسنده یوسف بك‌گه بر یارلیق یبارو یاخشی بولور. سین آگا یارلیق یبار ئلی! آنارغه یبارگان یارلیغکنك کوچرمه‌سینی بزگه‌ده یبار. بز، یوسف بك‌گه اوزمزدن یارلیق یباردك. قزینی نیچوك یاخشلاب، نیچوك صاقلاغانلغمزنی، نیندی طور صیلار ایله صیلاب سیگا بیرگانلگمزنی، اوشانداق طوررونینی اوزمزنك اوغلمز اورننده طوتومزنی سین آگا یازدم. مونه شونلرنك بارسی طوغماسنده سین آگا یازوب، اول أشلرنی اشله‌و آنك اوچون بولدی، دیدم. کیله‌چکده یوسف طوغماسنده سین طوغانمنك اویی نیچوك؟ سین، اول یارلیقنی سیگا ایلتوچی چاپقون ایله، اول حقده میگا یازسه‌ك ایدی».

ایوان‌نك یوسف، یونس، علی، قاسای، شیخ علی‌لرگه یازغان شوشی یارلیقلری ۱۵۵۴ نچی یلنك غنوارنده یازلغانلر ایدی(۱).

شوشی یلدن صوك تاریخلرده سیون - بیکه طوغماسنده خبرلر کیسوله‌در.

---

(۱) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 126—148.

آنڭ قايسو يلده وقايده ئولگانلگی آچيق بيلگولی بولماسه‌ده، ١٥٥٤ نچی يلدن سوڭ اوزاق طورماغان، ئولوری قاسم شهرنده بولغان ايكانچيلگی آڭلاشيلادر. قزانليلر سيون - بيكه‌نی ايوان قولينه طابشورولوی ايله طنچلانمقچی بولغانلر ايدی‌ايسه‌ده، اش، آنلر تله‌گانچه باروب چقمادی. سيون- بيكه قانلی ياشلرينی آغوزوب قزاندن آيورلديغی كبی، سيون - بيكه‌نڭ كيتووندن بر يل‌صوڭ قزانليلرنڭ اوزلرينه‌ده قزاندن يغلاب آيورلووغه طوغری كيلدی.

سيون - بيكه‌نڭ آغير ئولوم ايله وقتسز ئولووندن قزانليلرنڭ نه‌چاقلی گناهلری بولسه، نوغای ميرزالرينڭ ده شول چاقلی گناهسی بولدی. بونلر، سيون - بيكه‌نڭ آه - واهلرينی ايشوتمه‌ديلر، اول بيچاره‌نڭ قانلی ياشلرينی طوقتاتور اوچون آزغنه بولسه‌ده يكت‌لك كورسه‌تمه‌ديلر.

روسلر قزان اوستينه يورگان چاغنده، نوغای ميرزالری قزانغه‌ياردم ايتسه‌لر، ايوان‌نڭ آزغنه بوله‌كلرينه آلدانمايينچه، روس‌يورتی‌اوستينه‌يورگان بولسه‌لر ايدی، قزان روسلر قولينه كيتمی قالغان، سيون - بيكه‌ده شوشی قزغانچ حالگه توشماگان‌بولور ايدی. نوغای‌ميرزالرينڭ هيچ‌برسنده‌دين، ملت قايغوسی بولماديغی كبی، طوغانلق قايغوسيده يوق ايدی. بيگره‌كده اسماعيل ميرزا هر بر ايزگو طويغولردن قوری قالغان بر قاتقان يوره‌ك ايدی. بو كشی، سيون - بيكه‌نی آزاد ايتونی ايواندن صورافلادی ايسه‌ده، صاتلق،طويغسز ايكانلگی ايله ايوانغه بيك آچيق طانولغان بولغانلغی‌اوچون، آنڭ سوزلری ايوانغه هيچ بر اثر بيره آلمادی. يوسف ميرزا ايله برگه‌ايب روس يورتی اوستينه يورگان بولسه ايدی، ايوان‌نی هاقطی قاقشاتقان، آنی تاتار خانلقلری ايله شايارودن طوقتاتقان بولور ايدی. لكن اول، آلای ايتمادی، يوسف‌غه‌ياردم كورسه‌تمادی ايوان‌نڭ قزان‌اوستينه‌يورووی‌تورك سلطانينه ايشوتولوب، اول، قزانغه‌بولوشلق ايتووينی تله‌پ‌اسماعيل ميرزاغه ايلچی يبارگان ايدی. اسماعيل، سلطان‌نڭ سوزينی طوتماديغنه توگل، اوزينه تورك سلطانندن ايلچی كيلگانلگينی روس ايلچيسينه سويله‌ب، سلطان‌نڭ ترصه‌قوشقانلغينی بارسنده روسلرغه بلديردی.قزان‌نڭ بتووندەگی، سيون-

بیکه‌نڭ توتقون بولووندغی گناهلرنڭ ظور بر ئلوشی اسماعیل میرزاغه یوکلەندیگی کبی، آستراخان خانلغینڭ بتووندەگی گناهنڭده ایڭ ظور ئلوشی شوشی قارغالغان‌نڭ یلکه‌سینه یوکلەنه‌در. یوسف میرزا سیون-بیکه آچووینی ایواندن آلاسی کیله، نوغای یاوی ایله روس یورتنی اوستینه یوروب باصقونلق ایتمکچی بولا ایدی ایسه‌ده، اسماعیل‌نڭ ایوانغه صاتولغانلغی سوملغنده، اویلاغانینی یوللدیره آلمی قالدی. اسماعیل‌نڭ ایوانغه قزان خانلغینی نله‌گانچه طوزدیرتورغه ایرک قویووی، اوشانداق یوسف ایله برگه‌لەب ایوانغه قارشی اش ایتماوی قزان‌نی اوز قولیمه آلمق اوبی ایله ایدی.

آستراخان خانلغی اوستینه ایوان‌نی چاقوروب کیلتورووبه، آستراخان‌نی اوزینه قاراتمق اوبی ایله بولدی(۱). لکن بو اویلرنڭ برسیده بولمی قالدی. ایوان، قزان‌نی اسماعیلگه بیرمادیگی کبی، آستراخان‌نیده آڭا بیرمادی(۲). ایوان کبک طویغولی بر پادشاهنڭ، روس کوچی ایله آلونغان خانلقلرنی طویغوسز بر کشیگه طابشورماياچغی بیلگولی ایدی.

ایوان قزان‌نی، اسماعیلگه بیرماوی ایله اوزینڭ کشیلکینی بلدردیگی کبی، آستراخان‌نی بیرماوی ایله‌ده شونی بلدیردی. اسماعیل میرزادان، آستراخان خانلقلرندن قوری قالدغی کبی، بارا طورغاچ ژولغه بویندنده قوری قالدی. سیون-بیکه باشینه کیلگان قایغولرنڭ بر ئلوشی آنڭ اوزینه‌ده کیلورگه یاقنلاشدی.

IX

سیون-بیکه‌نی صاغونو.

سیون-بیکه اوزینڭ ماتورلغی ایله بتون قزانده آتاقلی بولدیغی کبی، عقللی‌لغی ایله‌ده آتاقلی ایدی. قز-خاتونلر آراسنده آڭا تیڭ بولورلق ماتورلر بولمادیغی کبی آندی عقللی‌لرده یوق ایدی(۳). اول، اوز فائده‌لری

---

۱) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 10 стр. 213.

۲) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 10. стр. 212—213.

۳) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 80. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 343.

اوچونگەنلەر وەلەبنچە، بلوڭ «یورت»نڭ فائدەسی اوچون طروشا، هر کشیگە
یاخشیلق ایتەدر ایدی. قزاننڭ اولوغلری اوزلرینە تیوشلی بولغان صیلرنی
صیوڭ-بیکەدن گیرەگنچە کوردکلری کبی، قزان خلقی‌نڭ اورطەهم توبەنگیلری دە
اوزلرینە تیوشلی بولغان صینی صیوڭ-بیکەدن کورەلر ایدی (۱). صیوڭ-
بیکەنڭ یاخشیلقلری، قویاش نوری کبک، قزان خلقی‌نڭ هر برسینی قابلاغان.
هر تورلی کشیگە مول یاخشیلقدن ئولوش چققان ایدی. صیوڭ-بیکە، خانلق
فائدەسینی بیک یاخشی توشونە. «یورت» اوچون نیچوک اش ایتەرگە کیرەکلگنی
بیک آچیق بلە، شوڭا کورە، خلق‌نڭ هر تورلیسینی رضا ایتو اویندە ایدی.
اول صولای اویلاسەدە، اوشانداق صول اش اوچون بارکوچی ایل طروشسەدە،
قزانلیلر آنی چنلاب طانی آلمادیلر، آنڭ قدرینی کیرەگنچە بلمادیلر. مونە
صودی طانوماو هم بلماولر آرقاسندە، صیوڭ-بیکە روسلر قولینە طوتقون
ایتولدی. قزغانچ قزان خانلغی، اوزی اوچون اڭ گیرەگلی بولغان تیگسز
بر باهلغینی یوغالتدی صیوڭ-بیکەنڭ طوتقون ایتولووی، بر خاتوننڭ
طوتقون ایتولووی ایدی ایسەدە، چنلابدە بتون خانلقنڭ طوتقون ایتولووی
ایدی. صیوڭ-بیکەنڭ کم ایکانلیگینی قزان تاتارلری بلە آلماسەلردە، روسلر
آنی بیک یاخشی بلەلر، آنڭ نیندی خاتون ایکانلیگینی بیک آچیق توشونەلر
ایدی. شوڭا کورە، آنلر صیوڭ-بیکەنی قولغە توشورورگە طروشدیلر، صانلق
قزانلیلر آرقاسندە اوزلرینڭ تلەکلرینە یتدیلر، صیوڭ-بیکەنڭ طوتقون
ایتولووی روسلر اوچون بیک طور صانالغانغە کورە، میتروپالیت ماقاری،
۱۵۵۲نچی یلنڭ ۱۲نچی مایندە، زویەدەگی روس باهلقلرینە یازغان اوگوتندە
«تڭری تعالی، بزنڭ صوکلی پادشاهمز ایلە آنڭ خریستیان صوچی عسکرلرینە
هیچ بر قان توکمایچە اوزلرینڭ دشمانلرینە اوصتون بولورغە، قزان خانلغنی
جیگارگە نصیب ایتدی. قزاننڭ پادشاهسی ایلە صیوڭ-بیکەنی بزنڭ پادشاهمزنڭ
قولینە بیردی» دیدی (۲). صیوڭ-بیکە قزاندە چاقندە آنی صانغەصاناغان کشی آز

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 81. Истор. о казан. цар. (сп. Руминц. музея) стр. 345.

۲) Никон л. т. 5. стр. 183. Цар. кн. стр. 482. Татищевъ т. 5 стр. 313.

ایدی ایسه‌ده، اول، قزاندن کیته باشلاغاچ آنڭ قدرینی بلوچیلر کوبایدی، سیوون - بیکه کیتکانده قزان خلقی‌نڭ ایری، خاتونی، قزی، طوروسی‌هم کچکنه‌سی قزان یاغه‌سینه چاقلی اوزاته باردیلر، آچی یاشلرینی آغوزه - آغوزه اوکسوب بغلادیلر، کوب کشی‌نڭ زویه‌گه چاقلی سیوون - بیکه آرتندن باردیلر، بارسیده، سیوون - بیکه‌نڭ قزان اوچون صاقونورلق کشی بولغانلغینی آڭلاتالر ایدی. قزانلیلر اوچون سیوون - بیکه‌نی اوزاتو بیك آغیر بولدیغی کبی، آنلاردن باشقه طورودە آغیر بولدی. اوزاق یللرغه چاقلی، قزان کشیلرینڭ کوزلرندن یاشلری کیبمادی (١). قزان خلقی هر وقت سیوون - بیکه‌نی ایسکه توشوره، آنی صاقونه‌در ایدی.

چنلابده سیوون - بیك صاقونورلق خاتون ایدی. قزاننڭ بورونغی پادشاهلری، خانلق‌نڭ قایسی بر صنف‌لرینی آلده طوتالر، اوزلرینڭ کوبره‌ك باشقلارینی شونلرغه‌قنه باغشلیلر، خلق‌نڭ کوبره‌گین ایسه قوری قالدیره‌لر ایدی. سیوون - بیکه ایسه آلای بولمادی. اول، قزان اولوغلرینی درجه‌لرینه قاراب باغشلادیغی کبی، قزاننڭ اورطه هم توبه‌ن درجه‌ده‌گیلرینه‌ده اونوتمیدر، هر قایوسینه اوزینڭ صیغنغن تاوش چغارادر ایدی.

«یورت»نڭ توبه‌ن درجه‌گی کشیلری، قزان خانلرندن کوبسینڭ کوڭلینده کوروب چقمادیغی حالده، سیوون - بیکه آنلرنی کوڭلندن چغارمی، آنلارغه توزلیچه یگل‌لکلر کورسه‌ته ایدی (٢). آنڭ شوشی اشلری قزان خلقینڭ کوڭلینه بیك نق اورونلاشقان بولغانلغی اوچون، آنلر، سیوون - بیکه‌نی تیز گنه اونوتا آلمادیلر. قزان خانلرندن کوبسینڭ اسمی اونوتولدیغی حالده، سیوون - بیکه اسمی اونوتولمادی. اول اوزی کوڭللرده قالدیغی کبی، آنڭ اسمیده تللرده قالدی. آنی، اوز زمانه‌سینڭ کشیلری ماقتوب سویله‌دکلری

---

١) И плакася ея градъ весь и вся земля неутѣшимо лѣто целое, поминающе разумъ ея, и премудрость, и къ велможемъ чисть, и къ среднимъ, къ обычнымъ милованіе дарованіе, и ко всему народу бреженіе веліе.

٢) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 80—81. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 344—345.

کبی، صوڭغی زەمانلاردەد اول صاقلانولوب سویلەنور بولدی. اول حاضرندەدە
سویلەنەکە، آنگا هرکم چن خاتون دیوب قاری، تاتار خاتونی طافیەسی هوندی
بولدقلی خاتونلار طوقدبر صون ایدی دیوب تلەکدە بولا.

X

سیون - بیکە منارەسی.

تاتار تلندە «خان مسجدی» آتالوب یورتولگان بو منارە، قزان قالاسینڭ ایڭ بیوك اورننده بولوب، اوزینڭ موگلی کورونوشی ایلەبیك یراقدن کورونوب طورا. اول، قزل کیر پچدن بناء ایتولگان بولوب، یدی قاتلی. آنڭ برنچی، ایکنچی، اوچونچی قاتلاری دورت قرالی؛ دورتنچی، بیشنچی، آلطنچی، یدنچی قاتلاری ایسە سیکز قرلیدر. شوشی یدی قاتنڭ اوستونده طافیەدە بر قات بولونوب، آنسی قالای ایلە قابلانغان. باشینە ایسە روس بیلگوسی بولغان «ایکی باشلی قارا قوش صنی» قو یولغان. منارەنڭ توبی ۲۳ آرشین ۱۵ وبرشوك اوزونلقدە، ۱۸ آرشین ۵ وبرشوك کیڭلکدە بولوب، بیوکلگی ۱۰۵ آرشیندر.

برنچی قاتنڭ شرق یاقندن غربینە یول بولونوب، آنارنن آربا ایلە یورولە. مونوسندە تەرەزەلر یوق: کون یاقی ایلە تون یاقندە توگەرەك برەر تیشوککنە بار.

ایکنچی قاتنڭ شرق ایلە غرب یاقندە ایکیشەر تەرەزە بولونوب، ایکی قربدەقی ایکیشەر تەرەزەسی قابلانغان. کون یاقی ایلە تون یاقندە تەرەزە بولونمایینچە، هر ایکیسندە برەر توگەرەك تیشوك کنە بار. اوچونچی قاتنڭ غرب ایلە شرق یاقندە ایکیشەر تەرەزە، اورطەدەقی برەرسی قابلانغان. کون یاقی ایلە تون یاقندە برەر تەرەزە بولوب، ایکی قربدەقی ایکیشەر تەرەزەسی قابلانغان.

دورتنچی قاتنڭ کون، تون، کونچغار، کونطوغار یاقلرندە دورت تەرەزە بولونوب، قالغان دورت صردەقی دورت تەرەزەسی قابلانغان. بیشنچی قاتنڭ هر بر صرندە بر تەرەزەسی بولوب، اول قاتدە نە باریسی ۸ تەرەزە بار.

آلطنچی قاتنده تەرەزە بولماینچە، دورت یاقدە دورت توگەرەك تیشوككنە بار. یدنچی قاتنك ۸ صرنده ۸ تەرەزە بولوب، صرلرنك هر برسنده برەر تەرەزە. بو منارەنك قایچان وكم طرفندن بنا ایتولگانلگی آچیق بیلگولی بولماسەدە، آنك، تاتار خانلری طرفندن بنا ایتولگان بولوچیلغنده شبهه یوق. تاتار تلنده «خان مسجدی» آتالوب یورتولووی، آنك، خان مسجدی یاننده بولوچیلغندن بولورغه كیرەك.

قزاننی آلوشقانده باشلق بولغان آندری قوربسكی، «خان یورتی» یاقیننده بیوك منارەلر بولغانلقنی یازا(۱) آنك كورگان بیوك منارەلرندن برسی، شوشی سیون - بیكه منارەسی آتالوب یورتولگان منارە بولووی بیك یاقین احتمالدر.

بو منارە روس تلنده سیون - بیكه منارەسی „Башня Сумбекина башня Сююнбекина“ آتالوب یورتولسەدە (۲)، آنك سیون - بیكه طرفندن بنا ایتولگان بولووی بیلگولی توگل. میننم بلوومچە، سیون - بیكه منارەسی دیوب آتالووی، قزاننك كیتكان چاقنده، سیون - بیكەنك شوشی منارە یاننده ایری صفا گرای‌نك قبری ایله ایسەنلەشووی سببلی بولورغه كیرەك.

حاضرگی قزان قز - خانونلری یڭاك شول منارە یانینه باروب قرآن اوقولری، اوشاندای توزلیچە تلەككە بولوقولوی وشونك ایله برابر ایرلرگه قاراغانده قز - خانونلرنك شوشی اورونغه كوبرەك كیلولری تگی منارەنك، یاننده سیون - بیكه یغلاغان منارە بولوچیلقنی بلدیرەدر.

بو منارە تاتار تلنده «خان مسجدی» آتالوب یورتولسەدە، چنلابنده، اول، مسجد توگل هم بولغانیده یوق. بورونغیده آنك یاننده بر مسجد بولغان قزان آلوندن صوڭره آنی، چیركاوگه ئەیلەندیرولگان. اول مسجدنك قایسی مسجد بولغانلغی آچیق بیلگولی بولماسەدە، «مورالی مسجدی» آتالغان مسجد بولوچیلغی آڭلاشولەدر(۳). بو منارە اوزینك یاصالووی هم طورموشی

---

۱) Сказанія князя Курбскаго стр. 19 — 26

۲) Древніе города стр. 463 — 473. Краткая истор. города казани стр. 65.

۳) Древніе города стр. 472 — 473.

ایله. منارەدن بیگرەك، یاو کیلگاننی قارار، اوشانداق دشمان اوستینه آتار
اوچون یاصالغان نرسه بولغانلغینی آڭلاتادر. چللابده قزانده شوندی نرسەلر
بار ایدی. ایوان، قزاننی آلدقدن صوڭره، آندەغی مسجدلرنی بتورتدی
ایسەده (۱)، قایسیلرینی جیمرکاوگه تەبلەندیرگان قایسیلرینی ایسه اوز
کیرەگی اوچون قالدیرغان بولورغه کیرەك. مونه شوشی «خان مسجدی»
آتالغان مناره هم، کیرەك اوچون قالدیرولغان بنالرنڭ برسی بولورغه تیوش.

---

1) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 169.
Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 469.